

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

Видавництво
"Волинські обереги"

2023

УДК 36
С-69

Затверджено рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 12 від 5 грудня 2023 року)

За науковою редакцією **Пелеха Юрія Володимировича**

Рецензенти:

Г. П. Шевченко, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України;

І. В. Малафійк, д-р пед. наук, професор;

Гжегош Гжибек, д-р хаб., професор.

Авторський колектив:

Галатюк М. Ю. (розділ 3.2); *Давиденко Г. В.* (розділ 2.2); *Daszykowska-Tobiasz J.* (розділ 1.2); *Korala E.* (розділ 2.5 – у співавторстві); *Kawka K.* (розділ 2.6 – у співавторстві); *Левчук І. Б.* (розділ 3.1 – у співавторстві); *Muszkietka R.* (розділ 2.5 – у співавторстві; 2.6 – у співавторстві); *Нечипорук Л. І.* (розділ 1.1); *Оксенюк О. В.* (розділ 1.3); *Пелех Ю. В.* (наукова редакція, передмова, розділ 3.1 – у співавторстві); *Петрук Л. П.* (розділ 3.3); *Стеца Н. В.* (розділ 2.4); *Філоненко Р. С.* (розділ 2.3); *Шевців З. М.* (розділ 2.1).

С-69 Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії: колективна монографія. За наук. ред. Пелеха Ю. В. – Рівне: Волинські обереги, 2023. 308 с.

ISBN 978-617-8260-70-5

Колективну монографію «Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії» розроблено у відповідності до наукової тематики кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету. У монографії окреслено основні тенденції розвитку соціальної роботи у період кризового стану, спричиненого пандемією COVID-19 та воєнною агресією російської федерації проти незалежної держави Україна. Системно, різнобічно і цілісно розкрито проблеми сучасної методології, теорії і практики соціальної роботи та висвітлено авторські візії щодо оновлення її змісту в умовах воєнно-кризового стану. На теоретико-практичному рівні запропоновано нові методики формування особистості сучасного соціального працівника, асистента родини, фахівця з інклюзивної освіти у процесі професійної підготовки.

Для соціальних працівників, студентів спеціальності 231 «Соціальна робота», фахівців інклюзивної сфери, фізичної реабілітації, слухачів докторантських студій, викладачів ЗВО.

УДК 36

ISBN 978-617-8260-70-5

© Авторський колектив, 2023

© "Волинські обереги", 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ПЕРІОД КРИЗОВОГО СТАНУ	7
1.1. Соціальна робота із внутрішньо переміщеними особами в Україні в умовах війни	7
1.2. Завдання соціальних працівників у період пандемії COVID-19.....	31
1.3. Соціально-педагогічна робота із сім'ями трудових мігрантів	41
Розділ II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	66
2.1. Підготовка здобувачів вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» до надання соціальної послуги супроводу в інклюзивному середовищі	66
2.2. Цифрова інклюзія та доступність в Україні та світі. Аналіз тенденцій та перешкод	88
2.3. Інклюзивне навчання як аспект соціально-педагогічного простору сучасної України.....	126
2.4. Сучасні підходи щодо використання арт-терапії у соціальній інклюзії	146
2.5. Рухотерапія осіб похилого віку.....	164
2.6. Рухотерапія дітей із інтелектуальними розладами	181

Розділ III. ІННОВАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.....	195
3.1. Інтерактивні театральні методики в роботі соціального працівника / соціального педагога	195
3.2. Сучасні здоров'язберезувальні технології у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.....	247
3.3. Самоосвіта – як важливий компонент професійного самовдосконалення майбутнього фахівця	273
ПРО АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	297
ПРО КАФЕДРУ.....	305

РОЗДІЛ III

ІННОВАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

3.1. Інтерактивні театральні методика в роботі соціального працівника / соціального педагога

Teatr – це мистецтво споглядання самого себе...

Аугусто Боаль

W tym tekście została podjęta analiza specyfiki organizacji i działalności teatru społeczno-psychologicznego i jego odmian: teatru forum, teatru playback, teatru dokumentalnego – jako jednej ze skutecznych interaktywnych technik arteterapii. W pracy wyjaśniono główne pojęcia, takie jak «innovacja», «technologia», «interaktywny», «edukacja dramatyczna», «refleksja», interaktywny teatr społeczny i psychologiczny, teatr forum, teatr playback, teatr dokumentalny. Ustalono, że wprowadzenie innowacyjnych technologii, w szczególności w pracy socjalnej i psychologicznej, zależy bezpośrednio od gotowości pracowników służb społecznych w zakresie szybkiego dostosowania się do zmieniających się warunków współczesnego społeczeństwa.

Wyjaśniono prewencyjne i terapeutyczne mechanizmy sztuki teatralnej: kreatywność, rolę, analityczność, projektowanie; w podjęcia takie jak praktyczne, weryfikacyjne, emocjonalne, zmysłowe, komunikacyjne, grupowe, katartyczne. Ponadto przeanalizowano główne funkcje teatru społeczno-psychologicznego i jego odmiany oraz uzasadniono wpływ tych funkcji na rozwój odporności, kompetencji społecznych jednostki, świadomość jej społecznych wzorców zachowań, co zapewni neutralizację negatywnych czynników życiowych i zapobiegnie nieprzystosowaniu i marginalizacji jednostki.

Artykuł koncentruje się na roli teatru społecznego i psychologicznego oraz jego rodzajach w pracy diagnostycznej, profilaktycznej, korekcyjnej pracownika socjalnego, pedagoga społeczno-psychologicznego, psychologa. Podkreślono, że dzięki refleksji towarzyszącej grze teatralnej jej uczestnicy otrzymują skuteczne narzędzia do własnej korekty osobistych stereotypów behawioralnych. Wszyscy uczestnicy teatru społeczno-psychologicznego (i jego rodzajów) podlegają refleksyjnemu wpływowi: zarówno uczestnicy-aktorzy, uczestnicy-organizatorzy (przekształcający się w problem społeczny, próbujący zainscenizować go tak, jak go rozumieją); jak i uczestnicy-widzowie, którzy są współuczestnikami akcji, zaangażowanymi w zrozumienie i dążenie do rozwiązania problemu.

Słowa kluczowe: *techniki arteterapeutyczne, innovacja, technologia, interaktywny teatr społeczny i psychologiczny, edukacja dramatyczna, refleksja, teatr forum, teatr playback, teatr dokumentalny.*

This text analyzes the peculiarities of the organization and activity of social and psychological theater and its varieties: the forum theater, playback theater, documentary theater as one of the effective interactive art therapy techniques. The basic concepts such as «innovation», «technology», «interactive», «dramatic education», «reflection», interactive social and psychological theater, forum theater, playback theater, documentary theater are clarified. It has been established that the introduction of innovative technologies, in particular, in social and psychological work directly depends on the readiness of social service workers to quickly adapt to the changing conditions of modern society.

The preventive and therapeutic mechanisms of theater art, namely role, creative, analytical and design, practical and verification, emotional and sensual, communicative and group, cathartic, are clarified. The main functions of the socio-psychological theater and its varieties are analyzed, the influence of these functions on the development of resistance, social competence of the individual, awareness of his or her social behavioral patterns is substantiated, which will ensure the neutralization of negative life factors and prevent maladjustment and marginalization of the individual.

The article focuses on the role of social and psychological theater and its types in the diagnostic, preventive, and correctional work of a social worker, social educator, and psychologist. It is emphasized that thanks to the reflection that accompanies the theater game, its participants receive effective tools for their own correction of personal behavioral stereotypes. All participants of the socio-psychological theater (and its types) are subject to reflexive influence: both the participants-actors, participants-organizers, transforming into a social problem, trying to stage it as they understand it; and participants-viewers who are accomplices of the action, involved in understanding and striving to solve the problem.

Keywords: *art therapy techniques, innovation, technology, interactive social and psychological theater, dramatic education, reflection, forum theater, playback theater, documentary theater.*

Важливе місце у вихованні особистості належить інноваційним формам роботи, однією з яких є діяльність соціально-психологічного театру, що активно формує суспільно-психологічний ідеал, демонструючи його у вигляді певних образів, з допомогою яких соціально-психологічні ідеї, моральні норми, життєві цінності перетворюються в особистий досвід, органічні набутки характеру. Особливо вагомий виховний потенціал має театральне мистецтво, у якому життя відтворюється живою, конкретною людською дією. Сила емоційно-почуттєвого та ідейно-психологічного впливу театральної гри робить її одним із найефективніших соціально-педагогічних та психологічних

засобів формування ціннісних орієнтацій клієнтів соціальної роботи, створення умовної реальності, у якій клієнти соціальної роботи вчаться визначати і розвивати свої потреби, інтереси, загальну спрямованість життєвого шляху. Тому організація соціально-психологічного театру (в усіх його видах та проявах) як засобу здійснення діагностичної, консультативної, корекційної, соціально-профілактичної та виховної роботи є досить актуальною [17].

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема застосування інтерактивних театральних методик в роботі соціального працівника / соціального педагога, психолога не нова в науці: різних її аспектів торкаються у своїх дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники та практики.

Проблематику педагогічної інноватики розглядали чимало науковців і педагогів-дослідників, зокрема І. Богданова, В. Бездень, В. Боголюбов, В. Бондар, Г. Вольчева, Н. Заверико, І. Зязюн, Ю. Клочан, Н. Лалак, І. Луцик, В. Паламарчук, Г. Селевко, В. Сластьонін, І. Смолюк, А. Пишко, О. Пометун, Н. Щубелкова. Внесок у дослідження психологічних особливостей соціалізації особистості, різноспекторне формування особистості зробили: Г. Крисюк, Л. Куликов, І. Талаш, Т. Титаренко, І. Шимк.

Особливості виховного потенціалу театрального мистецтва, його впливу на формування особистості, рефлексії театрального мистецтва значну увагу приділяли: Й. Алфі, Е. Астон, Е. Ервен, Р. Гард, О. Герасимова, І. Гулик, С. Кейс, Д. Колб, Л. Колос, А. Котляр, І. Конченкова, Куєва Давіла Луїс Сократес, Д. Кук, А. Мацяк, Л. Муленга, Я. Немая, Ю. Носачова, Р. Овчаренко, М. Павловська, П. Пані, Дж. Пластов, Т. Сидорова.

Можливості використання театрального мистецтва як складової частини технології соціально-педагогічної діяльності обґрунтовано в працях Т. Василюк, П. Ісаак, Н. Миропольської, Р. Короткової, А. Капської, О. Полякова, І. Розмолодчикова, Т. Семигіна, Н. Славянова, І. Фузейнікової, В. Шахрай.

Значними для аналізу організації та здійснення діагностичної, профілактичної, консультативної, корекційно-розвивальної діяльності соціально-психологічного театру є наукові праці Т. Артеменко, О.В. Безпалько, Т. Вольчевої, А. Головненко, Л. Григорівної, Л.О. Гук,

Д. Доусета, О. Єделевої, Л.В. Жеребнєвої, Н.В. Заверико, О. Загряжської, Ю.В. Клочан, Л.І. Литвиненко, Т.Г. Козубенко, Л. Міллера, О.С. Пюри, В.В. Савінова, Джо Саласа, І. Сергієнко, Л.О. Танцюри, Дж. Фокса.

Результатом роботи соціально-психологічного театру, на думку Л. Жеребнєвої, Л. Колос, В. Шахрай, є набуття умінь і навичок безпечної поведінки та здатність до інформування (правове, медичне, соціальне, педагогічне, психологічне) незахищених верств населення й формування у них позитивного соціального досвіду, набуття людиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здатності брати на себе відповідальність за своє життя, шукати й актуалізувати власні ресурси; обговорення та спільний пошук способів вирішення соціальних проблем соціальними працівниками, волонтерами та їх клієнтами [12, с. 94].

Можливості використання театрального мистецтва як складової технології професійної діяльності соціального працівника/соціального педагога обґрунтовано в працях Н. Миропольської, Р. Короткової, А. Капської, І. Фузейнікової та ін. Дослідження соціального-психологічного театру як інтерактивної форми здійснили: М. Кіпніс, О. Мерзлякова, І. Сергієнко, М. Павловська та ін. Крім того, Б. Брехт у своїх працях переконливо доводив соціальну значущість театру. У театральних постановках він часто звертався до публіцистичних засобів, використовував ідеї психодрами (соціодрами) Я. Морено, що були засобом активізації спонтанності особистості. «Театр пригноблених» А. Боаля спрямований на розвиток здатності знаходити альтернативні моделі поведінки у складних ситуаціях. Зазначені вище праці науковців є методологічними засадами використання театрального мистецтва в практиці як соціальної роботи, так і соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу освіти – одного з провідних інститутів соціалізації дитини [62, с. 49].

Теоретичні основи вуличної соціальної роботи були закладені в працях І. Вайноли, Є. Воронової, М. Доела, Т. Зайцевської, А. Капської, Н. Комарової, І. Нейдлмана, Т. Семигіної, С. Шардлоу. Особливості вуличної соціальної роботи розглядалися в працях О. Вадзюка, І. Григи, Н. Кабаченко та Н. Платонової, А. Пруднікова, А. Силіна. Форум-театр як інтерактивна форма профілактики соціальних проблем досліджувався І. Захарченком, Р. Новгородським, Д. Сорокі-

ним, І. Палько, І. Сергієнко та ін. Однією із сучасних дослідницьких видовищних форм театрального мистецтва є О. Шаміна.

Швидкозмінні умови сучасного суспільства вимагають формування компетентної особистості з високим адаптивним потенціалом, із розвинутою толерантністю до фрустрації, яка здатна спонтанно діяти у стресових і кризових ситуаціях. Сучасна людина повинна бути проактивною, цілеспрямованою, ініціативною, здатною до життєтворчості, із розвиненими вольовими якостями, аутентичною. Саме перелік цих якостей і властивостей особистості дозволяє їй ефективно діяти в новому для неї середовищі.

Вагомими для аналізу і розкриття базових засад консультативної діяльності (Ю. Альошина, С. Васьківська, С. Гледдінг, Р.-А. Кочюнас, Р. Немов та ін.) є: а) питання консультування в соціальній сфері (І. Богданова, Р. Вайнола, А. Капська, О. Карпенко, В. Ніколаєв та ін.); б) особливості консультування як практичної діяльності соціального педагога (Ю. Клочан, Н. Краснова, Л. Неїжпапа, С. Харченко та ін.); в) засади та оцінювання ефективності консультативної діяльності (П. Павленок, Г. Сухович, К. Фальковська, З. Шевців та ін.).

Так, О. Борисова, Т. Воленчук, О. Коломієць, Д. Москальова розглядають проблему консультування в діяльності соціального педагога закладу освіти; Н. Краснова, С. Харченко, Я. Юрків, О. Пожидаєва, М. Шакурова, З. Шевців, І. Шишковець визначають дефініцію «соціально-педагогічне консультування», а також його види, напрями, підходи до консультативної практики.

Ряд учених розглядають консультування як самостійний напрям або вид роботи соціального педагога в ракурсі розв'язання проблем окремих груп клієнтів: проблемних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, чи подружжя (О. Белоліпцева, А. Конончук, Ж. Міцкевич, Л. Міцкевич, Е. Римашевська, Е. Ящук та ін.), різних груп школярів, студентів і батьків учнів, студентів (Т. Воленчук, О. Гаврилюк, Л. Соколовська, Т. Шишковець, В. Шульга та ін.). Проте здебільшого такі праці присвячені використанню саме консультаційної бесіди як методу соціально-педагогічної, соціально-психологічної роботи фахівця або як засобу соціально-педагогічної, соціально-психологічної допомоги під час роботи соціального працівника/соціального педагога різним категоріям клієнтів соціальної роботи.

Беззаперечно, наведений вище досвід активно використовується в Україні, а особливий інтерес представляють особливості організації соціального-психологічного театру та усіх його форм у діагностичній, консультативній, соціально-профілактичній, корекційній роботі соціального працівника/соціального педагога.

Відомо, що методи соціально-педагогічної роботи – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога [1, с. 43]; форми соціально-педагогічної роботи – варіанти організації взаємодії соціального педагога із соціальними суб'єктами, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей та молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, надання допомоги та підтримки [13, с. 122].

Корекції негативних рис особистості учнів, формуванню ефективних моделей поведінки та отриманню досвіду соціальної взаємодії сприяють групові форми роботи. Дієвими у профілактичній та корекційній роботі соціального педагога є соціально-педагогічний театр, форум-театр, плейбек-театр, документальний театр. [16, с. 77]. Соціально-психологічний театр являє собою ефективну методику групової корекційно-розвивальної та профілактичної роботи з клієнтами соціальної роботи, оскільки передбачає інтерактивну роботу в групі, «пошук в рамках запропонованої вистави разом із учасниками... шляхів вирішення проблеми чи виходу зі складної життєвої ситуації» з метою надання особистості «інформації та набуття навичок вирішення проблеми... з використанням досвіду інших людей та з підключенням можливостей власного емоційного інтелекту» [10, с. 7, 11].

Враховуючи те, що **соціально-психологічний театр (СПТ)** – це одна з інтерактивних методик в роботі соціального працівника, соціального педагога, психолога, можемо виокремити декілька **завдань**, що реалізуються в процесі його організації. Зокрема:

- формування і розвиток у клієнтів соціальної роботи навичок спілкування і міжособистісної взаємодії;
- активне формування соціально-психологічного ідеалу, вираження його у вигляді певних психологічних образів, за допомогою

яких соціально-психологічні ідеї, моральні норми, життєві цінності перетворюються в особистісний досвід людини;

- розвиток децентрації (здатність подолати свій егоцентризм, прийняти в розрахунок інші можливі точки зору);
- розвиток емоційного (сенсорного) досвіду;
- здійснення профілактики особистісних девіацій та соціальних проблем.

Мета роботи СПТ: корекція поведінки клієнтів соціальної роботи; допомога їм щодо адаптації в соціумі; формування навичок здорового способу життя; профілактика правопорушень у суспільстві; боротьба з негативними проявами в сучасному середовищі; формування активної життєвої позиції [2, с. 84].

Суб'єкт соціально-психологічного театру – група. **Мета** – «навчання плюс дії, спрямовані на творчі особистісні та соціальні зміни за межами аудиторії. Театр сіє зерна змін, дивиться в підґрунтя проблеми, в якому наші колективні корені формуються чи деформуються». Соціально-психологічний театр, як і драмотерапію, називають методом запобігання і лікування. [12, с. 15].

До **основних функцій** соціально-психологічного інтерактивного театру належать: пізнавальна, комунікативна, профілактична, корекційна, терапевтична тощо. Реалізація цих функцій сприятиме розвитку резистентності, соціальної компетентності особистості, усвідомленню її соціальних моделей поведінки, що забезпечить нейтралізацію негативних життєвих чинників і попередить дезадаптацію та маргіналізацію особистості. [38, с. 81].

Окрім того, у своїх дослідженнях В. Шахрай виокремлює такі профілактично-терапевтичні механізми театрального мистецтва: рольовий, творчий, аналітико-проектувальний, практико-перевірочний, емоційно-почуттєвий, комунікативно-груповий, катарсичний. [61, с. 94]. Аналіз змісту зазначених механізмів дозволяє зробити висновок про їх корелятивний зв'язок із функціями, що виконує соціальний працівник/соціальний педагог: аналітико-діагностичну, прогностичну, організаційно-комунікативну, соціально-профілактичну, охоронно-захисну, соціально-педагогічної підтримки, допомоги, психотерапевтичну, корекційно-реабілітаційну, координаційно-організаційну. [49, с. 100].

Результатом роботи соціально-психологічного інтерактивного театру є набуття умінь і навичок безпечної поведінки та здатність до інформування (правове, медичне, соціальне, психологічне, педагогічне) незахищених верств населення і формування у них позитивного соціального досвіду, набуття людиною, яка знаходиться у складних життєвих обставинах, здатності брати на себе відповідальність за своє життя, шукати й актуалізувати власні ресурси; обговорення та спільний пошук способів вирішення соціальних проблем соціальними працівниками, соціальними педагогами, психологами та їх клієнтами. Очевидним і цінним є те, що соціально-психологічний інтерактивний театр створює умови для того, аби його учасники почувалися безпечно. Це дозволяє цільовій аудиторії переосмислити свої переконання та прийняти проблеми. [18, с. 137].

Розширення можливості активної діяльності у своєму майбутньому дозволяє учаснику зробити усвідомлений вибір, змінити свою власну реальність. До соціально-психологічного інтерактивного театру передовсім залучається ініціативна та небайдужа до сьогоднішніх соціальних проблем молодь. Театр надає можливість глядачам та акторам відтворити своє минуле на сцені, усвідомити та рефлексувати його, апробувати нові моделі поведінки, змоделювати майбутнє. [21].

Найчастіше театральне мистецтво розглядають як потужний інструментарій соціальних перетворень, що покликаний реалізувати передовсім освітню функцію, тому є більшим, ніж просто розвага аудиторії [8].

Структура дійства соціально-психологічного театру, що складається з двох аспектів: вистави на соціально значущу тему в освітньому блоці, яку проводять одразу після спектаклю – дозволяє розглядати його як одну із форм соціальної профілактики. Вистава покликана залучити глядачів до певної тематики, зацікавити і створити певний емоційний фон. У межах освітнього блоку аудиторія продовжує міркувати на задану теми, розвивати власні думки, отримувати зворотній зв'язок, додаткову достовірну інформацію, формувати нові моделі поведінки. [18, с. 138].

Соціально-психологічний театр є ефективною формою роботи з кризовими клієнтами соціальної роботи, адже дозволяє усвідомити її членам проблеми, що виникли, визначити і спробувати замінити

неефективні форми міжособистісної взаємодії. Використання в репертуарі театру надбань українського народу у сферах моралі, духовності, естетики, світогляду, громадянського та політичного життя є на сьогодні актуальним. Вистави соціально-психологічного театру дозволяють інтегрувати моральне, трудове, естетичне виховання, розширювати світогляд учасників дійства. [8].

Драматичне виховання, а в нашому випадку це використання елементів драматичного виховання в роботі інтерактивного соціально-психологічного театру, має великий та об'єктивний вплив на розвиток п'яти лісабонських компетенцій, тобто комунікацій рідною мовою, здатність вчитися, міжлюдська, міжкультурна та соціальна компетенції, громадянська компетенція, підприємницька та культурна свідомість. Відштовхнувшись від них, людина зосереджується на тих компетенціях, які, на її думку, є засадничими або відповідно доповнюють освіту у сфері мультикультурного виховання. [30].

Дослідження, у якому взяли участь 4475 інформаторів із дванадцяти різних країн, продемонструвало, що студенти, які регулярно брали участь у драматичних видах діяльності:

- досягають більшого відчуття впевненості в комунікації;
- краще усвідомлюють свою креативність;
- успішні у вирішенні проблем;
- помітно толерантніші щодо соціально уразливих категорій;
- є активними громадянами;
- проявляють більше зацікавленості в участі у справах громадської діяльності і, водночас, більше цікавляться своїм виборчим правом;
- проявляють зацікавлення до інших, поглиблюють свою емпатію;
- відкриті до інших поглядів;
- винахідливі та ініціативні;
- мають краще почуття гумору;
- вони яскраві особистості. [18, с. 139].

Безперечно, що вистави соціально-психологічного інтерактивного театру сприяють створенню творчої атмосфери в колективі, відтак стимулюють розвиток ключових компетенцій. Визначальною компетенцією, що формується засобом театрального мистецтва, є

комунікативна. Вона передбачає опанування способами ефективною взаємодії з найближчим оточенням людини, розвиток навичок групової роботи, оволодіння різними моделями поведінки, що відповідають певному соціальному статусу. Навчально-пізнавальна компетентність – це поєднання компетенцій нижчого ієрархічного порядку у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що складається з елементів логічної, методологічної діяльності, які співвідносяться з реальним життям. [8].

Обговорення сценарію, характерів дійових осіб спонукають акторів та глядачів до переоцінки цінностей, сприяють розширенню світоглядних позицій. Це, зі свого боку, створює умови для формування ціннісно-сислової компетенції учасників дійства. [15].

Участь у театральній діяльності допомагає безпосереднім виконавцям усвідомлювати власні психологічні проблеми, виявляти неефективні форми міжособистісної взаємодії, долати сором'язливість. Водночас в акторів розвивається здатність до самовдосконалення, підвищується самооцінка, відбувається духовний та інтелектуальний саморозвиток особистості. [9].

В освітньому процесі діяльність соціально-психологічного театру відіграє непересічну роль, адже участь клієнтів соціальної підтримки у виставах, що моделюють ситуації з життя, допомагає розвивати в них навички взаємодії, сприяє вирішенню внутрішньо особистісних психологічних проблем (поведінкові девіації, проблеми міжособистісної взаємодії в системі «учень – вчитель», «батьки – діти»; проблеми, пов'язані з психотравмуючими ситуаціями: війна, вимушена міграція тощо). [18, с. 140].

Беззаперечно, для розвитку соціально-психологічного театру, основним завданням якого є формування системи цінностей особистості, зокрема й цінності здорового способу життя, важливим є створення нових програм відповідно до соціального замовлення, до світосприймання учасників театрального дійства, до реалій їхнього життя. [2, с. 89].

В основу соціально-психологічного інтерактивного театру закладена театральна техніка вербатім (від лат. *verbatim* – дослівне), суть якої полягає у створенні театральної вистави на основі подій реального життя учасників театрального дійства. Основу театральної дії складають матеріали інтерв'ю із представниками певних соціаль-

них груп, які є прототипами героїв планової постановки. Розшифровки інтерв'ю і становлять канву вербатім (документальної п'єси). До того ж, у виставі використовуються різноманітні техніки психодрами, зокрема:

- ✓ самопрезентації, що реалізуються через короткі рольові ігри, у яких програміст репрезентує себе чи референтну особу (цей прийом може бути використаний і у фазі розігріву);
- ✓ діалог, який є засобом зображення міжособистісної взаємодії в конфліктних ситуаціях;
- ✓ монолог – суть цієї техніки полягає у вербалізації головним героєм (протагоністом) своїх почуттів;
- ✓ дублювання – техніка, що передбачає вибір особи на роль «психологічного двійника» головного героя вистави;
- ✓ обмін ролями – сприяє розвитку здатності до децентралізації учасників театральної дії;
- ✓ «крок у майбутнє» – техніка полягає в розігруванні альтернативних варіантів розгортання життєвих подій для того, щоб у головного героя була можливість обрати найкращий. [48, с. 205].

Отже, **інтерактивний соціально-психологічний театр** є експериментальною платформою для апробації інноваційних прийомів і форм взаємодії між учасниками процесу. Це створює сприятливі умови для розвитку рефлексії та здатності до децентрації, що дає можливість гнучко реагувати в різних ситуаціях реального соціального життя, набувати нового досвіду міжособистісної взаємодії в процесі театрального дійства, сприяє самовизначенню в системі соціальних стосунків. Беззаперечно, техніки психодрами, що використовуються в соціально-психологічному театрі, сприяють розвитку соціально-адаптаційного потенціалу особистості, емпатії, удосконаленню здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії, активізації творчого потенціалу особистості, відтак створюють усі умови для багатоаспектного формування соціальної поведінки клієнтів. [18, с. 140].

Актори інтерактивного соціально-психологічного театру не професіонали. Це школярі, студенти, юнаки і дівчата, представники проблемних (вразливих) соціальних категорій (до речі, немає обмеження у вікових категоріях), які у виставах театру демонструють близькі для них сюжети, проблеми та ситуації. Глядачами театру є

діти, педагоги, батьки, представники управлінських органів, представники з медичної, правової, правоохоронної сфер, пересічні представники суспільства залежно від теми вистави та цільової аудиторії, для якої вистава створюється. В образній, емоційно насиченій формі театралізованої постановки інформація сприймається глядачами та досягає своєї мети. [50, с 21].

Інтерактивний соціально-психологічний театр є методом запобігання та лікування. На сучасному етапі метод соціально-психологічного театру в Україні та світі використовують задля психологічної та соціальної профілактики, корекції, розвитку, адаптації та реабілітації. [51, с. 540].

Отже, поєднання роботи інтерактивного соціально-психологічного театру з іншими соціально-психологічними інтерактивними арт-терапевтичними методиками з позиції мультикультурного виховання сприятиме:

- активізації зв'язку між культурою та освітою;
- посиленню відчуття свободи;
- толерантнішому ставленню до культурних відмінностей;
- поглибленню міжкультурного діалогу. [18, с. 142].

Використання методів **драматичного виховання** дозволяє вжитися в різні ролі, розвивати їх, проживати емоції спільно. Очікування, радість, страх, надія – це ті переживання, які допомагають вразливим категоріям клієнтів соціальної роботи у прийнятті щоденних злободенних або доленосних рішень. Вдало підібрана тематика інтерактивного соціально-психологічного театру може допомогти вирішити складну проблему чи запобігти ризиковій ситуації [8].

Теорія, методика та практика драматичного виховання вперше з'явилась у 20-х роках ХХ століття в США. У цей час В. Уорд вперше у світі пропонує введення драматичних видів роботи в діяльності шкіл. Учена пропонує, щоб зазначені драматичні види роботи були введені в діяльність шкіл, вони були в навчальному плані, поряд з художньою та музичною освітою. [30].

Творча драма – приємний та ефективний спосіб дослідження світу і самого себе. Вона призводить до творчого мислення, до розуміння, до формування власної позиції, до співпраці під час спільного вирішення проблем. [7].

Послідовниками драматичного виховання В. Уорд у різний період стали автори, дослідники: Дж. Брейн Сікс – авторка книги «Creative Dramatics: An Art for Children» («Творча драма: мистецтво для дітей»); Р. Бел Гайнінг з її книгою «Creative Drama for the Classroom Teacher» («Творча драма для шкільного вчителя»). Авторка Н. Маккаслінг свій підручник «Creative Drama in the Classroom» рекомендує не лише здобувачам вищої освіти, вчителям, викладачам творчої драми та керівникам театральних гуртків, але й терапевтам, соціальним працівникам, психологам, керівникам позашкільної роботи, спеціальним педагогам. У 60-х роках ХХ століття в США виникає новий напрям творчої драми «Theater games» («Театр гри»). Його засновницею вважають В. Сполін, яка, окрім професійної театральної діяльності, активно займалась педагогічною. У своєму дослідженні «Improvisation for the Theatre» («Імпровізація для театру») авторка робить висновок, що грати й імпровізувати може кожен, і що талант – «просто більша індивідуальна здібність проживати роль на сцені та імпровізувати, випробовувати нові варіанти». В основу її методу покладено вирішення соціальних проблем у грі за допомогою імпровізації, що є досить актуальним при створенні вистав інтерактивного соціально-психологічного театру. [18, с. 143].

Інтерактивний соціально-психологічний театр зображує життя і розповідає про це іншим. Відповідно, здійснюється навчання, яке стає можливим завдяки тому, що гра вимагає від гравців застосовувати набуті ними навички та спонтанно рефлексувати на зовнішні та внутрішні подразники. [54, с. 206].

У Європі творча драма з'являється після Другої світової війни у Великобританії з появою книги П. Слейда «Child Drama». Наступником П. Слейда є Б. Вей, а його книга «Development through Drama» («Розвиток через драму») стала настільною для всіх педагогів творчої драми не лише у Великобританії. П. Слейд і Б. Вей своїми трактуваннями зробили спробу відділити драму від театральної діяльності. Дослідники визначили, що драма – це не театр, а самобутня виховна система, яка базується на використанні двох взаємозалежних пластів – театральних-драматичних елементів і драматичної гри. [18, с. 144].

М. Павловська у книзі «Драматичне виховання – теорія і практика» подає цілі драматичного виховання у трьох основних площинах:

1. Драматична площина – уміння в драматичній області: гра в ролі, створення цілісної драми, засоби вираження; знання про драматичні види роботи і театр: драматургія, теорія, історія;

2. Соціальна площина – створення відносин у групі, кооперація, структура групи, динаміка групи, пізнання людей, життя, світу;

3. Особистісна площина – розвиток уваги, сприйняття, уяви, мислення, спілкування, емоцій, волі, творчості, інтересів, переконань, створення рейтингу цінностей. [31, с. 14].

Зауважимо, якщо об'єднати цілі, то можна сказати, що метою драматичної освіти є виховання творчої й уважної особистості, яка, крім усього іншого, здатна:

- сприймати реальність навколо себе та орієнтуватися в ній;
- ясно й чітко формулювати свої думки і не боятися їх висловлювати;
- творчо підходити до вирішення практичних завдань;
- висловлювати свої почуття, думки;
- поважати інших людей, дослухатися до них і оцінювати їхню користь, вміти покластися на них при потребі;
- піддавати свої погляди та погляди інших людей критиці, таким чином ставати відкритим до зміни у поглядах і розвиватися;
- співпрацювати з іншими над спільною роботою;
- співчувати іншим і вміти допомогти при потребі;
- володіти елементами драматичного мистецтва. [31, с. 17].

Основою драматичного виховання є драматична гра. Ідеться про тематичну гру, під час якої вирішуються проблеми в модельованих ситуаціях, висловлюється своє ставлення до проблеми, взаємно порівнюються рішення та своєю поведінкою створюють гру (імпровізують). Усвідомлення гри дає людині дистанцію, дозволяє вийти з неї, повторювати, збагачувати, рефлексувати, конкретизувати і раціоналізувати прожиття (досвід). Суть драматичної вистави є одночасно й основним методом драматичного виховання – гра в ролі, яка має три рівні, що відрізняються між собою в залежності від того, чи ми залишаємося самі собою, граємо себе в різних незнайомих ситуаціях, чи стаємо іншими героями. Відповідно до цього розрізняємо гру в ситуації (модельовання/симуляція), альтерацію (чергування, зміна), характеристику. [31, с. 16].

Порівняння важливих областей драматичного виховання представлено в дефініціях теоретиків у таблиці 3.1 [18, с. 144]:

Таблиця 3.1

Драматичне виховання в дефініціях теоретиків

Автор	Процеси навчання	Пізнання	Соціальна взаємодія
В. Уорд	Активне навчання, прийняття, оцінка, заохочення, створення	Незалежне мислення	Можливість співпраці, суспільна свідомість
Е. Махкова	Навчання досвіду	Орієнтація у запропонованій ситуації	Кооперація в групі, дослідження, пізнання та розуміння людських стосунків
Й. Валента	Система особистісного соціального навчання	Процеси соціалізації	Створення процесів соціалізації
М. Павловська	Поведінка, дія, досвід	Вміти приймати рішення та поводитися вільно й одночасно відповідально	Акцент на людські стосунки, взаємодія, допомога
А. Кемпе	Безпосереднє прожиття, яке приносить досвід	Підготовка до життя	Поєднання із життям

Джерело: власна розробка

Як зазначає М. Павловська: «Під час драматичного виховання залучаються емоції, відбувається спільне прожиття, розвивається співпраця, емпатія»... Також до переваг драматичного виховання ми відносимо розвиток умінь слухати/чути, толерантність, навчання прийняття ефективних рішень, формування навичок аналізу роботи

інших, а також підвищення самооцінки. Варто зауважити, що драматичне виховання вчить життю про життя. За допомогою змодельованих ситуацій, імпрровізацій, ігор у ролі, подальших рефлексій драматичне виховання використовує театральні прийоми й інші методи навчання. [31, с.21].

Форма театральної постановки орієнтована на підсилення суперечностей внутрішнього світу людини та конфліктів, які виникають у її оточенні. Це своєрідне збільшувальне скло, через яке легше побачити проблему. Як правило, більшість психологічних і соціальних проблем – проблеми болючі. Напевно, звідси і прив'язка до драматизму та серйозності театральних постановок. І це зрозуміло, бо будь-яка соціальна проблема (алкоголізм, наркоманія, насилля тощо) – це сумно, боляче і для людини, включеної в проблему, і для її близьких. Але у своїх постановках ми дозволили собі відійти від загальноприйнятних норм. І на власний страх і ризик постійно намагаємося донести до вразливих клієнтів істину, що у процесі лікування людської душі не обов'язково кожного разу лити сльози. Адже, якщо людина не здатна усміхатися, згадуючи проблему, це означає, що проблема тримає людину, а не навпаки. Тому усмішка і здоровий сміх як реакція на театральну постановку, на нашу думку, абсолютно припустимі [2, с. 87].

Л. Куликов наголошує, що гумор – це і гра, і засіб психологічного впливу, і форма комунікації. І як засіб комунікації гумор має місце в найрізноманітніших повсякденних ситуаціях. Він може знизувати ризик напруження у відносинах.

Гумор використовують, щоб зблизити людей або навпаки – виключити їх із групи, порушувати соціальні норми або ж забезпечувати їх дотримання, щоб викоринити конфлікт у відносинах або втікати від проблеми, висловлювати почуття прихильності або ж навпаки – знищити репутацію людини [20, с. 11].

Опрацювавши численні дослідження з проблеми інтерактивного соціально-психологічного театру, ми дозволили собі дати визначення дефініції «інтерактивний соціально- психологічний театр».

Отже, **інтерактивний соціально-психологічний театр** – це система особистісного соціально-педагогічного навчання, у якій виникають і розігруються специфічні ситуації з життя, що не є випадковими, і через які відбуваються (пожвавлюються) процеси соціалізації (визначення автора) [18, с. 147].

Відповідно до міжнародних стандартів **інновація** визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, що втілена у новому чи вдосконаленому продукті, запровадженому на ринку, або в удосконаленому технологічному процесі, що використовується в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг [4, с. 18].

Нововведення як інструмент перетворення є самостійним об'єктом вивчення в усіх розвинених країнах. Виникла нова галузь науки, а саме інноватика, яка вивчає закономірності процесів розвитку, формування новацій, нововведень, механізмів управління змінами, подолання опору нововведенням, адаптації до них людини, використання та поширення інноваційних потоків, інноваційної діяльності, їх вплив на сферу конкуренції, на розвиток суспільства загалом [38, с. 81].

Поняття «**технологія**» трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь, у вузькому розумінні вона є знанням про те, як найкраще організувати дії, щоб досягти поставленої мети [38, с. 81], тобто технологія – це сукупність прийомів, що застосовуються в якій-небудь справі, майстерності або мистецтві.

На думку дослідників Василюк Т.Г., Розмолодчикової І.В., основними засадами відбору інноваційних технологій є перспективність, демократичність, гуманістичність, інтегративність, реалістичність, цілісність, керованість, економічність, актуальність, а оцінку інновацій доцільно давати за такими трьома критеріями, як актуальність, корисність, реалістичність [2, с. 89].

Семантичне ж значення слова **інтерактивний** походить від англійського слова «interact», де «inter» – взаємний, «act» – діяти. Отже, інтерактивний – це здатність взаємодіяти в режимі бесіди, співучасті, діалогу з усіма учасниками процесу. Тому інтерактивна методика чи техніка – це методика, яка реалізується за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників процесу. Це співпраця, взаємочасть (колективна, групова), де й організатор, й учасник-виконавець, й учасник-слухач, глядач є рівноправними суб'єктами реалізації запропонованої техніки; які усвідомлюють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, який кінцевий продукт виходить в результаті. Безпосередньо сама організація інтерактивної

методики передбачає моделювання різноманітних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, використання демонстративних технік. [26, с. 375].

Накладаючи на розуміння інтерактивної методики поняття «арт-терапія», маємо унікальну методику організації – соціально-психологічний театр, форум-театр, яка спрямована на вирішення соціальних проблем шляхом арт-терапевтичної інтерактивної взаємодії, здійснення діагностичної, прогностичної, корекційної роботи серед різних соціальних категорій. [36].

Корекції негативних рис особистості учнів, формуванню ефективних моделей поведінки та отриманню досвіду соціальної взаємодії сприяють групові форми роботи. Дієвими у профілактичній та корекційній роботі соціального педагога є соціально-педагогічний театр, форум-театр, плейбек-театр, документальний театр [16, с. 77].

Соціально-психологічний театр – це інноваційна методика, що передбачає включення в події вистави глядачів, які цю виставу дивляться [50, с. 27].

У процесі інтерактивної вистави глядачі повинні виконувати певні дії, зокрема голосувати, давати відповіді на поставлені запитання, виконувати певні ролі в окремих сценах. І. Сергієнко, досліджуючи методику соціально-психологічного театру, визначає театр як форму групової корекційно-розвивальної та профілактичної роботи, яка спрямована на вирішення соціально важливих завдань, таких як формування й розвиток навичок спілкування і міжособистісної взаємодії; розвиток емоційного (сенсорного) досвіду; профілактика особистісних девіацій та соціальних проблем [51, с. 540].

У своїх дослідженнях В. Шахрай виокремлює такі профілактично-терапевтичні механізми театрального мистецтва, як рольовий, творчий, аналітико-проектувальний, практико-перевірочний, емоційно-почуттєвий, комунікативно-груповий, катарсичний [61, с. 94].

До основних функцій соціально-психологічного театру належать пізнавальна, комунікативна, профілактична, корекційна, терапевтична тощо. Реалізація цих функцій сприятиме розвитку резистентності, соціальної компетентності особистості, усвідомленню її соціальних моделей поведінки, що забезпечить нейтралізацію негативних життєвих чинників та попередить дезадаптацію та маргіналізацію особистості [61, с. 94].

З огляду на зазначене сценарії соціально-психологічного театру пишуться на основі типових випадків з реального життя. Провідною функцією є маніпулювання (численні прояви девіантної та делінквентної поведінки проти свого бажання тощо), а також прийоми, що дають змогу розвивати резистентність особистості та її індивідуальність [2, с. 89].

Очевидним і цінним є те, що соціально-психологічний театр створює умови для того, щоб учасники почувалися соціально безпечно. Це дає змогу цільовій аудиторії переосмислити свої переконання, прийняти проблеми та змодельовати власну поведінку в конкретній ситуації. Розширення можливості активної діяльності у своєму майбутньому дає змогу учаснику зробити усвідомлений вибір, змінити власну реальність. [2, с. 89].

Важливою умовою роботи театру як засобу формування ціннісних орієнтацій, утвердження здорового способу життя є вдосконалення змісту діяльності театру, створення нових програм відповідно до проблем молодіжного середовища, їхнього світосприйняття і переживання життєвих ситуацій. **Принципами діяльності соціально-психологічного театру є:** цілеспрямоване створення емоційно-збагачених виховних ситуацій; особистісно-розвивальне спілкування; використання співпереживання, що передбачає розвиток у підлітків емоцій і почуттів; систематичний аналіз власних та чуттєвих вчинків. [55, с. 15].

Головною особливістю вистави соціально-психологічного театру є те, що вона – наслідок систематичної корекційно-розвивальної роботи з дітьми-акторами як до, так і після вистави; та завершується взаємодією з глядачами, які залучаються в активне обговорення або навіть у створення власного варіанту розвитку сюжету. Соціальним театром робить застосування інтерактивних технік – спільного обговорення, пошуку варіантів розв'язання ситуації, групової дискусії, залучення глядачів до участі під час вистави. Соціальна функція театру – активізація глядачів, створення умов для всебічного і щирого обговорення навіть «незручних» тем, зняття напруження та конфліктності у стосунках, набуття досвіду у відстоюванні життєвої позиції, відповідального вибору. Тому соціальна складова театру має профілактичне навантаження – чинить вплив на формування громадської думки у середовищі однолітків, що важливо для підлітків, у сере-

довищі жителів соціокультурного простору – у мікрорайоні школи – що важливо для вчителів та батьків. [12, с. 11–12].

Соціально-психологічний театр є засобом вивчення життя окремої людини або цілої сім'ї, спільноти. Він дає можливість дистанціюватися від особистих переживань для того, щоб поспостерігати за ними так би мовити «збоку, зі сторони». Водночас участь у театрі акторів – це можливість реалізувати свої соціальні потреби, відчутти успішність і визнання.

Як стверджує Жеребньова Л.В., щоб розглянути актуальні для учнівської молоді проблеми та знайти шляхи їх вирішення, соціальні педагоги, психологи використовують елементи психодрами – роботу з реальними життєвими ситуаціями, які відбувалися, відбуваються або можуть відбутися. СПТ сприяє особистісному розвитку учасників, актуалізації й об'єктивізації проблемних стосунків у вигляді завершеного і цілісного просторово-часового континууму. Через театральну гру особистість отримує можливість вийти за рамки своєї реальності, в якій вона живе, наділяючи предмети оточуючого світу іншими смислами. У власній сценічній практиці відбувається актуалізація відсутнього досвіду, його усвідомлення і присвоєння через особисті переживання. Завдяки рефлексії, яка супроводжує театральну гру, її учасник отримує ефективні інструменти корекції власних поведінкових стереотипів. [12, с. 24]. Це сприяє відновленню цілісності особистості, що може бути зруйнованою через соціальні психотравмуючі обставини життя, підвищує відповідальність за власні вчинки і сприяє оволодінню контролем над своєю поведінкою.

Діти, як актори і як глядачі, потрапляючи в доброзичливу групу однолітків та дорослих, вчаться сприймати один одного, демонструвати розуміння і повагу, увагу до внутрішнього світу. Підлітки отримують безцінний досвід обміну почуттями, думками і переживаннями з іншими людьми у безпечних умовах, без критики, табу та приниження. Створюючи і демонструючи вистави, учнівська молодь потрапляють у ситуацію успіху і публічного визнання. Важливим є підвищення самооцінки, усвідомлення вибору, зростання відповідальності, щирості, впевненості підростаючого покоління. [17].

Ще одна група учасників соціально-психологічного театру – дорослі (батьки, вчителі, представники адміністративного складу школи)

під дією рефлексійного впливу того, що відбувається на сцені, мають змогу поглянути на інсценовану підлітками проблему не зі своєї «дорослої, всеконтролюючої, всезнаючої» сторони, а очима підлітка; побачити запропоновану соціальну проблему зі середини, можливо навіть вперше проаналізувавши не засуджуючи, а намагаючись зрозуміти.

Суть інтерактивної методики соціально-психологічного театру – пошук у рамках запропонованого спектаклю разом із учасниками й учасницями способів вирішення проблеми або виходу із життєвої ситуації.

До соціально-психологічного театру краще залучати ініціативну та небайдужу до сучасних соціальних проблем молодь. Театр дає можливість глядачам та акторам відтворити своє минуле на сцені в рольовій формі, усвідомити та прорефлексувати його, апробувати нові моделі поведінки, змодельовати майбутнє [61, с. 94].

Важливим елементом методики «форум-театр» є рефлексія набутого досвіду. Рефлексія застосовується як інструмент для розвитку усвідомленості. Беручи до уваги, що феномен «рефлексія» в освіті розглядається як можливий варіант людини і людства систематизувати процес пізнання і самопізнання, то у цьому сенсі рефлексія розглядається як засіб дослідження у різних сферах пізнання людини. Як зазначає Герасимова О.І., пізнання самого себе здійснюється не тільки через оцінку своїх знань, здатностей та інших рис особистості, а й через оцінку того, як людина сприймається зі сторони й виглядає в очах інших людей [6]. Це не лише знання і розуміння іншого, а знання того, як інший розуміє свого партнера; своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення, змістом якого є відтворення власного внутрішнього світу, в якому, своєю чергою, відображається внутрішній світ іншого [22, с. 11–12].

Найчастіше театральне мистецтво розглядають як потужний інструментарій соціальних перетворень, що покликаний реалізувати передусім освітню або виховну функцію, тому є більшим, ніж просто розвага аудиторії [19].

Структура дійства соціально-психологічного театру, що складається з двох аспектів, а саме вистави на соціально значущу тему та освітнього блоку, що проводиться відразу після спектаклю, дає змогу

розглядати його як одну з форм соціальної профілактики. Вистава покликана залучити глядачів до певної тематики, зацікавити та створити певний емоційний фон. У межах освітнього блоку аудиторія продовжує міркувати на задану тему, розвивати власні думки, отримувати зворотній зв'язок, додаткову достовірну інформацію, формувати нові моделі поведінки. [2, с. 90].

Соціально-психологічний театр є ефективною формою роботи з різними групами суб'єктів соціальної педагогіки та соціальної роботи, оскільки дає змогу усвідомити її членам проблеми, що виникли в системі сім'ї, визначити та спробувати замінити неефективні форми міжособистісної взаємодії. [13, с. 178].

Використання в репертуарі соціально-психологічного театру надбань українського народу у сферах моралі, духовності, естетики, світогляду, громадянського та політичного життя є сьогодні актуальним, оскільки формує індивідуальну траєкторію соціального розвитку особистості в суспільстві. Безперечно, вистави соціально-психологічного театру сприяють створенню творчої атмосфери в колективі, отже, стимулюють розвиток ключових компетенцій. Компетенції для вразливих сімей це ідеальний образ їх майбутнього. [2, с. 90].

М. Павловська підтверджує, що драматичне виховання, а в нашому разі є використання елементів виховання мистецтвом у роботі соціально-психологічного театру, має великий та об'єктивний вплив на розвиток лісаконських компетенцій, тобто комунікація рідною мовою, здатність вчитися, міжлюдська, міжкультурна та соціальна компетенції, громадянська компетенція, підприємницька та культурна свідомість, що, відштовхнувшись від них, зосереджуються на тих компетенціях, які, на її думку, є засадничими, відповідно, доповнюють освіту у сфері мультикультурного виховання. [31, с. 21].

Визначальною компетенцією, що формується засобом театрального мистецтва, є комунікативна. Вона передбачає опанування способами ефективною взаємодії з найближчим оточенням людини, розвиток навичок групової роботи, оволодіння різними моделями поведінки, що відповідають певному соціальному статусу. Навчально-пізнавальна компетентність – це поєднання компетенцій нижчого ієрархічного порядку у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що складається з елементів логічної, методологічної діяльності, які співвідносяться з реальним життям. [5, с. 134].

В основу соціально-психологічного театру закладена театральна техніка *verbatim*, сутність якої полягає у створенні театральної вистави на основі подій реального життя учасників театрального дійства [61, с. 94]. Основу театральної дії складають матеріали інтерв'ю з представниками певних соціальних груп, які є прототипами героїв планової постановки.

Соціально-психологічний театр є експериментальною платформою для апробації інноваційних прийомів та форм взаємодії між учасниками освітньо-виховного процесу. Це створює сприятливі умови для розвитку рефлексії та здатності до децентрації як у акторів, так і у глядачів, розширює рольовий репертуар, що дає можливість гнучко реагувати в різних ситуаціях реального соціального життя, набувати нового досвіду міжособистісної взаємодії в процесі театрального дійства, сприяє самовизначенню в системі соціальних відносин. Беззаперечно, техніки психодрами, що використовуються в соціально-психологічному театрі, сприяють розвитку соціально-адаптаційного потенціалу особистості, емпатії, удосконаленню здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії, активізації творчого потенціалу особистості, отже, створюють усі умови для багатоаспектного формування соціальної поведінки клієнтів. [2, с. 90].

Одним із видів соціально-психологічного театру є форум-театр. **Форум-театр** – це спрямована на вирішення соціальних проблем методика інтерактивної роботи серед людей різних соціальних категорій. Суть методики «форум-театр» – пошук у рамках запропонованого спектаклю разом із учасниками й учасницями способів вирішення проблеми або виходу із життєвої ситуації. [54, с. 28].

Форум-театр набуває поступового поширення в Україні, хоча давно й ефективно використовується в країнах Європи «як засіб зробити суспільство щасливішим; як спосіб відкриття самого себе й інших; як шлях визначення і висловлення наших бажань; як засіб змінити обставини, що викликають негативні емоційні переживання; як засіб регулювання конфліктів. Форум-театр є мовою, яка допомагає зрозуміти і розвинути емоційну сферу свідомості (емоційний інтелект) і сформувати творчий підхід до позитивного вирішення проблем». [54, с. 29].

Основоположником форум-театру є бразильський режисер Августо Боаль. Маючи інтерес до театральних форм, Боаль проводив

апробацію нових технік та методів у даній сфері. Так, у 1960 році режисер інтерпретував звичайний спектакль в інтерактивний майданчик, де глядачі не тільки обговорювали вчинки акторів та події спектаклю, а й мали можливість міняти акторів на сцені, змінюючи хід спектаклю на власний розсуд. Такі спектаклі мали визначену тематику і розкривали проблему нерівності в суспільстві та несправедливого відношення оточення до окремих його представників. Зазначена форма і дала початок форум-театру – «театру пригноблених». [59].

З розвитком даної технології бразильці пов'язували розвиток суспільства та соціальних змін в ньому, адже проведення форум-театрів сприяло як набуттю досвіду щодо вирішення міжособистісних і соціальних проблем і конфліктів, так і створювало умови для розвитку гуманності та толерантності. Основна концепція форум-театру передбачала зміну поведінки і ставлення до проблеми саме тих, хто страждав від соціального, економічного, психологічного або будь-якого іншого тиску з боку оточуючих. [3, с. 60].

В умовах сучасності форум-театр використовується в багатьох країнах світу як ефективна форма в роботі з людьми, які потрапили в складну життєву ситуацію і, не маючи досвіду її рішення, відчувають пригнічення. Насамперед цільова аудиторія такого театру – це соціально незахищена категорія людей. На даному етапі елементи форум-театру присутні під час проведення інтерактивних театрів, тренінгів толерантності та використовуються деякими психологами в груповій та консультативній роботі [39, с.134].

Засновником форум-театру є бразильський режисер Аугусто Боаль. Він створив перший вуличний театр «Театр пригноблених». В'язень, який пройшов через тортури за протистояння диктаторству в Бразилії, Боаль добре розумів дві речі: пригноблені страждають від соціального, економічного, психологічного насильства і допомогти їм можна, змінивши їх власну поведінку і їхнє власне ставлення до проблем. [12, с. 31].

Суть форум-театру – спільний (творців спектаклю і глядачів) пошук вирішення проблеми і виходу зі складної життєвої ситуації. Під час спектаклю глядачі пізнають добре відому їм життєву ситуацію, яка приводить людину до стану пригноблення. Сценарій

спектаклю і сам спектакль можуть бути підготовлені заздалегідь трупю театру, а можуть готуватися і програватися самими учасниками під час практичного тренінгу, залежно від бажаного результату. Акторська підготовка учасників не обов'язкова, але бажано проводити з ними підготовчі вправи.

Основні принципи форуму-театру Аугусто Боалья. Вистава форум-театру має викликати емоційну реакцію й ініціювати дискусію про шляхи вирішення ситуації. Техніки форум-театру потребують творчого підходу. Але існують певні принципи, закладені ще засновником форум-театру Аугусто Боалем, яких необхідно дотримуватися:

- ясність у викладі сюжету;
- чітко виражений протагоніст;
- у ЦЕ повинні вірити;
- ЦЕ повинно мати можливість змінюватися;
- в ідеалі, мають бути визначені місця для інтервенції;
- форум театр – це театр пригноблених, а не депресивних.

Аугусто Боаль писав: «Театр не має нічого спільного з приміщенням або з будь-якими іншими фізичними спорудами. Театр або театральність – це здатність, це людська властивість, що дає людині можливість спостерігати за собою у дії, у діяльності. Отримане в такий спосіб самопізнання дозволяє людині стати суб'єктом (тим, хто «спостерігає» іншого суб'єкта (того, хто грає роль). Це дає можливість людині уявити різні можливості своїх дій і вивчити альтернативи. Людина може споглядати себе у момент бачення й у момент дії, у момент відчуття і в момент мислення. Відчути себе тим, хто чує, і подумати про себе, як про того, хто мислить» [22, с. 33].

З розвитком застосування інтерактивної методики форум-театру бразильці пов'язували розвиток суспільства та соціальних змін в ньому, адже проведення форум-театрів сприяло як набуттю досвіду щодо вирішення міжособистісних і соціальних проблем і конфліктів, так і створювало умови для розвитку гуманності та толерантності. Основна концепція форум-театру передбачала зміну поведінки і ставлення до проблем саме тих, хто страждав від соціального, економічного, психологічного або будь-якого іншого тиску з боку оточуючих [3].

Результатом форум-театру є отримання досвіду у вирішенні проблем спілкування і взаємодії підростаючої особистості зі суспільством і розуміння актуальності толерантності та моральної стійкості у відносинах.

Метою проведення форум-театру для осіб, які можуть вплинути на ситуацію в суспільстві – освітян, державних службовців, правоохоронців, медиків – є спільний пошук дієвих способів запобігання негативним явищам у суспільстві і надання різнопланової допомоги постраждалим, клієнтам соціальної роботи. Існує багато варіантів виходу із складної життєвої ситуації, який із них буде найбільш вдалим, можна визначити, лише об'єднавши зусилля фахівців різного профілю, адже одна людина не володіє тією професійною медичною, правовою, психологічною інформацією, якою оперують відповідні фахівці. [12, с. 36].

Основними завданнями для організаторів форум-театру є:

1. Наштовхнути учасників на емоції, роздуми, почуття через представлення яскраво виражених складних обставин головного героя у спектаклі.
2. Створити майданчик для обговорення та висновків при аналізі побаченого в кожній зі сцен вистави.
3. Сприяти набуттю навичок вирішення проблеми при апробації різних підходів до її вирішення.
4. Спонукати учасників переносити сцени спектаклю в реальне життя, проводити аналогії.
5. Пробудити інтерес до проблем різних представників суспільства в цілому.
6. Актуалізувати людяність та гуманний і раціональний підхід до вирішення ситуацій будь-якого роду.
7. Донести до учасників форум-театру (акторів, глядачів) важливість стресостійкості, стриманості та самокритичності в конфліктах. [32, с. 117].

Важливо ознайомити присутніх із певною технікою, якщо постановка здійснюється учасниками тренінгової програми, у тому числі й потерпілими.

Основний зміст техніки організації форум-театру:

➤ Впродовж 15–20 хвилин розігрують міні-виставу з декількома мізансцен, у якій яскраво демонструють причини, що призводять до ризикованої поведінки. Подібні проблемні ситуації трапляються з підлітками та їх оточенням, людьми на вулиці, у сім'ї, у школі. Нічого вигаданого або неактуального в них немає, вони відповідають реальному стану справ. Найчастіше в основі сценарію лежить чиясь особиста історія або пережитий досвід.

➤ У фінальній частині вистави емоційно забарвлену та проблемну за змістом мізансцену переривають «стоп-кадром» і глядачам пропонують змінити кожен попередній ситуацію так, щоб трагедії в подальшому не трапилось. З цього моменту розпочинається наступна частина вистави, що триває близько години, під час якої відбувається: по-перше, обговорення причини, що призвела до проблемної ситуації, а по-друге, пошук конструктивних шляхів вирішення проблемної ситуації. [17].

Підготовка до вистави соціально-психологічного театру проходить у чотири етапи:

1 етап – вибір та обговорення проблеми (при цьому важливо, щоб організатор (соціальний педагог, психолог) або інші учасники проєкту визначили актуальну проблему, яка буде емоційно забарвленою та цікавою для всіх);

2 етап – робота над сценарієм (на цьому етапі розписується сценарій, створюються портрети героїв постановки, підбирається музичне оформлення, створюються декорації);

3 етап – репетиція мізансцен і вистави загалом;

4 етап – обговорення. Останній етап є досить важливим в усій роботі форум-театру. З глядачами обговорюються причини створення запропонованої проблеми та шляхи її коректування, здійснюються спроби передбачити наслідки поведінки героїв, відбувається обмін почуттями, рефлексія. В такому театрі немає однозначних відповідей на питання, як не може бути ідеального варіанту розв'язку подій. Значна роль належить керівнику театру, який веде обговорення. Важливо відчувати і вчасно відреагувати на дії, висловлювання глядачів. Відбувається засвоєння інформації профілактичного змісту. [12, с. 31].

Кожен спектакль форум-театру унікальний, оскільки в ньому беруть участь не лише актори, але й глядачі. Під час спектаклю актори розігрують проблемну ситуацію з реального життя, а глядачі впродовж програвання проблемної ситуації та її подальшого обговорення «проживають» цю ситуацію, пропускаючи її крізь себе, уявляючи себе на місці головного героя і прагнучи спрямувати розвиток подій на краще.

Виконуючи роль актора, глядач глибше занурюється в емоційні переживання головного персонажа, відчуває результати свого втручання. Спроба власної участі може привести глядача до іншого погляду на проблему, з'являється можливість знайти власний вихід зі складної ситуації.

Якщо аудиторія залучена в процес співпереживання, то драма, розіграна акторами, стає драмою глядачів.

Глядачі, спостерігаючи за подіями, що розвиваються на сцені, пізнаючи ситуацію, мають можливість оцінити поведінку героя і висловити своє бачення того, як позитивно вплинути на хід подій. Таких способів покращення ситуації може бути багато, адже в кожного глядача – свій власний досвід вирішення проблеми, і він може поділитися цим досвідом з іншими. [12, с. 33].

Однією з особливостей форум-театру (як й інших інтерактивних театральних методик) є відсутність рекомендацій глядачам, як необхідно поводитися. Адже кожна людина робить свій вибір сама і ніхто не може їй сказати, як треба діяти в конкретній ситуації. Кожен може припинити хід вистави, щоб власним прикладом показати, як, на його думку, протагоніст міг би виправити ситуацію. [12, с. 34].

У форум-театрі (як і в інших видах соціально-психологічного театру) глядач – не лише активний спостерігач, а й режисер, сценарист і, за бажанням, актор того сюжету, який має змінити. Тобто він не лише дає зворотний зв'язок учасникам театального дійства, але й сам стає його учасником, може активно вплинути на хід вистави, перебіг подій чи фінал. Форум-театр – ефективний спосіб урізноманітнення способів вирішення складних життєвих ситуацій. Ця форма дає можливість «приміряти» різні варіанти поведінки, вправлятися у виконанні різних соціальних ролей, відпрацьовувати техніки спілкування, взаємодії, тобто отримувати безпечний досвід вирішення соціальних та психологічних проблем.

На думку Аугусто Боалья, цільові групи, з якими працює форум-театр, включають:

- власне пригноблених осіб, які потрапили в складну ситуацію і страждають від різних форм насильства або власної залежності – стигматизовані, жертви насильства чи жорстокого ставлення тощо;
- звичайних членів суспільства, які можуть потрапити в складні життєві обставини через необізнаність, яким бракує інформації або власного досвіду для запобігання виникненню проблеми.

Основним принципом використання методу «форум-театр» у роботі соціального працівника є здійснення діагностики та корекції через досвід, тобто «не через інструкції, а через трансформацію досвіду, особисті відкриття» [71, с. 38]. Діагностично-корекційна робота через досвід сприймається як співробітництво між соціальним працівником / соціальним педагогом / психологом і клієнтом соціальної роботи з метою заохочування для самостійного аналізу, пізнання суті соціальної проблеми та пошуку виходу зі складної ситуації. Такий спосіб зміцнює загальні компетенції: самостійність, відповідальність за результати своїх дій, самоаналіз, критичність, творчі здібності, активність, опертя на міжособистісну взаємодію. [64].

Важливим елементом методу «форум-театр» є рефлексія набутого досвіду. Рефлексія застосовується як інструмент для розвитку усвідомленості. [70].

Беручи до уваги, що феномен «рефлексія» в освіті розглядається як можливий варіант людини і людства систематизувати процес пізнання і самопізнання, то у цьому сенсі рефлексія розглядається як засіб дослідження у різних сферах пізнання людини. Як зазначає Герасимова О.І., пізнання самого себе здійснюється не тільки через оцінку своїх знань, здатностей та інших рис особистості, а й через оцінку того, як людина сприймається зі сторони й виглядає в очах інших людей [6]. Це не лише знання і розуміння іншого, а знання того, як інший розуміє свого партнера; своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення, змістом якого є відтворення власного внутрішнього світу, в якому, своєю чергою, відображається внутрішній світ іншого [22, с. 11–12].

Емоційний розвиток лежить в основі безпечного відчуття самого себе, служить основою розумового здоров'я. Людям, що відчувають

себе в безпеці, властиві самоповага, самодостатність і здатність контролювати ситуацію. Спільно вони створюють основу стабільного, дбайливого, справедливого і відповідального суспільства. Основа театру-форуму – інтерактивні методи [12, с. 36].

О. Пометун [31, с. 7] трактує інтерактивне навчання як організацію вчителем за допомогою певної системи способів, прийомів, методів освітнього процесу, заснованого на: суб'єкт-суб'єктних стосунках педагога й учня (паритетності); багатосторонній комунікації; конструюванні знань учнем; використанні зворотного зв'язку; постійній активності учня. Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активної взаємодії всіх учнів [37, с. 13]. І. Луцик визначає поняття «інтерактивне навчання» як таку організацію навчального процесу, що має проблемно-пошукову природу, здійснюється за допомогою засобів комунікації та базується на спільній діяльності, за якої педагог знаходиться в позиції фасилітатора, а учасники процесу активно взаємодіють між собою та викладачем. Під методами інтерактивного навчання І. Луцик розуміє такі методи, які зумовлюють процес активної взаємодії суб'єкта навчання з навчальним середовищем з метою досягнення визначених дидактичних результатів. [29, с. 12].

Накопичений вже сьогодні в Україні та за кордоном досвід засвідчує, що інтерактивні технології навчання сприяють інтенсифікації процесу діагностики, корекції та профілактики в роботі соціального працівника та активізації навчально-виховної, корекційної діяльності клієнтів соціальної роботи. Це виявляється в необхідності:

- аналізувати отриману інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу й тому зробити засвоєння знань більш доступним; самостійно знаходити можливі ресурси для вирішення проблеми;
- виробляти стратегію досягнення цілей та планувати конкретні дії;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її виражати, доводити власну точку зору, аргументувати й дискутувати;
- навчитись слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації і переживати їх;

- вчитись будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу;
- знаходити спільне розв'язання проблеми; розвивати вміння проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих задумів [22, с. 70].

Інтерактивні технології, застосовувані у форум-театрі, повинні сприяти створенню в групі атмосфери безпеки, активності, що сприятиме емоційному розвитку кожного учасника інтерактивної театральної методики.

Для досягнення цієї мети форум-театр застосовує техніки, типові для тренінгових програм:

- ✓ робота в колі;
- ✓ відкритий простір;
- ✓ контракт-правила;
- ✓ обговорення по колу;
- ✓ рольові ігри;
- ✓ індивідуальна робота;
- ✓ використання вправ, ігор, спрямованих на покращення психологічної атмосфери в групі, набуття нового досвіду;
- ✓ активне слухання.

Інтерактивний театр сприяє опануванню театральних технік:

- виразної мови;
- сценічних рухів;
- акторської майстерності. [12, с. 36].

За Аугусто Боалем, цільові групи, з якими працює форум-театр, включають:

- ✓ власне пригноблених осіб, які потрапили в складну ситуацію і страждають від різних форм насильства або власної залежності;
- ✓ звичайних членів суспільства, які можуть потрапити в складні життєві обставини через необізнаність, яким бракує інформації або власного досвіду для запобігання виникненню проблеми;
- ✓ підлітки з неблагополучних сімей, підлітки, які є членами проблемних груп, товариств, ув'язнені тощо;
- ✓ впливові особи, які можуть покращити ситуацію в суспільстві шляхом проведення превентивних заходів на надати допо-

могу людям, які страждають від пригноблення, – педагоги, соціальні працівники, психологи, батьки, медики, правоохоронці та ін. [55].

Існують різновиди проблем, з якими працює форум-театр: загально визнані проблеми певних груп, над вирішенням яких відповідним чином уже працюють організації й установи; та проблеми, які піднімають учасники під час роботи з групою, які хвилюють у цей момент аудиторію або когось із присутніх. [78, с. 97].

До **загально визнаних проблем** можна віднести:

- 1) проблеми, з якими до психолога/соціального працівника звертаються діти (самотність, тиск оточення, психологічне насилля, конфлікти з батьками, стосунки з представниками протилежної статі) або ж ті, хто бажає сприяти вирішенню їхніх проблем – учителі, соціальні педагоги, класні керівники, родичі, друзі, однокласники;
- 2) проблеми соціальних працівників/соціальних педагогів, які потребують удосконалення власних методів роботи із запобігання негативних явищ у суспільстві й надання допомоги постраждалим для спільного напрацювання нових форм взаємодії з дітьми та з різними соціальними інститутами. [60, с. 32].

Підготовка кожного спектаклю форум-театру обов'язково включає досконале вивчення аудиторії: її особливостей і потреб, властивих їй проблем. Бажаним результатом форум-театру для вирішення першої (зазначеної вище) групи загально визнаних проблем може бути або формування навичок безпечної поведінки і знаходження шляхів протидії пригнобленню, або надання корисної для постраждалої людини інформації (правової, медичної, психологічної, адміністративної, юридичної тощо...) і передача їй певного досвіду. [55].

Залежно від цільової групи вибирають **форму театральної вистави**:

- публіцистичний спектакль;
- пластично-хореографічна дія;
- драматична постановка;
- гумористичний спектакль;
- інтерактивна театральна програма [12, с. 36].

Як і в інтерактивному театрі, перед створенням вистави соціального напрямку необхідно відповісти на певні запитання:

- Чому саме ця вистава?
- Чи збігається її адресність із характеристиками цільової групи?
- Чи відповідає приміщення потребам вистави?
- Що необхідно підготувати до вистави?
- Чия допомога знадобиться?

Далі потрібно написати з акторами, членами групи сценарій вистави. Відповідно до принципів Аугусто Боаля, сценарій спектаклю має бути реальним, зрозумілим, мати яскраво виражений образ постраждалого – протагоніста, і мати можливість бути зміненим під час обговорення. [38, с. 81].

Після спектаклю розпочинається обговорення – форум, під час якого кожен із глядачів може запропонувати своє вирішення проблеми, змінюючи на сцені головного героя, що виконує цю роль.

Дуже важливою і цінною є участь у форумі фахівців – медиків, правоохоронців, юристів, психологів, адміністраторів, професійних блогерів, які пояснюють процеси, що відбуваються, і вказують на можливі варіанти вирішення проблеми. Зрозуміло, що кожен є експертом у своєму житті або ситуації, тож рішення не обмежуються лише порадами «професіоналів». Тут доречно називати адреси центрів, установ, в яких можна отримати ту або іншу допомогу. [60, с. 42].

Після спектаклю керівник-джокер підбиває підсумки і дякує всім присутнім.

У чому полягає робота керівника-джокера? **Керівник-джокер** – головна дійова особа форуму-театру. Він веде захід від початку до кінця, від нього залежить успішність форум-театру. Основна робота з обраної проблеми проводиться джокером у процесі співпраці з аудиторією. Керівник організовує взаємодію між учасниками й акторами, налаштовує аудиторію на позитивну співпрацю, об'єднує всіх єдиною метою. На початку заходу він встановлює контакт із аудиторією, вводить її в належний робочий і емоційний стан. Джокер повинен володіти неабиякими здібностями, знаннями і навичками для того, щоб за досить короткий час ідентифікувати аудиторію, її настрій і потреби. Керівник готує учасників до сприйняття того, що відбуватиметься на сцені, і роз'яснює правила форум-театру. [12, с. 38].

Після перегляду вистави джокер з'ясовує в присутніх, чи все було їм зрозуміло. Він пропонує учасникам назвати проблеми, які розкриває вистава, і можливі негативні наслідки, що можуть мати місце, якщо не прийняти відповідних заходів. Джокер називає персонажів і просить глядачів-учасників пояснити емоційний стан того чи іншого героя. [68].

Джокер пропонує віртуально глядачам перевтілитись в образ головного героя, спробувати відчувати ті емоції, які відчуває протагоніст в критичні моменти, зрозуміти причину виникнення проблемної ситуації і шляхи виходу з кризи. Важливо, щоб джокер стимулював учасників спектаклю до пошуку ідей і розвивав ці ідеї, використовуючи відкриті запитання, розширюючи, а не припиняючи дискусію. Якщо аудиторія досить скута, джокер сам, але без тиску на учасників, пропонує можливі варіанти поведінки в такій ситуації. Якими ж навичками повинен володіти керівник-джокер? Навички: комунікативні, активного слухання, ораторські, театрального мистецтва. Основні особисті якості керівника-джокера: доброзичливість, уважність, повага до кожної людини, толерантність, позитивність сприйняття, почуття гумору, розуміння гендерних питань, відчуття часу [12, с. 42].

Ще одним із видів соціально-психологічного театру є плейбек-театр.

Плейбек-театр (англ. Playback Theatre, букв. переклад «театр відтворення») – різновид інтерактивного театру імпровізації, що складається з двох основних комплементарних практик: розповіді глядачами особистих історій на публіку та миттєвої художньої інсценізації акторами цих розповідей у специфічних формах. У дійстві плейбек-театру завжди є ведучий (на проф. сленгу «кондактор»), який організовує ці практики та супроводжує увесь процес, від вступного до заключного слова [43, с. 97].

У плейбек-театрі інсценізуються не літературні твори (на відміну від театру репертуарного) і не особисті змісти виконавців (на відміну від театру чистої імпровізації), а індивідуальні історії присутніх на виставі глядачів, тобто будь-кого з бажаючих, випадкових людей.

Дійство плейбек-театру зазвичай називають «перформансом», оскільки в ньому акцент не на результаті, а на процесі творчості, з чого випливає безпосередня цінність мистецьких дій учасників у

режимі реального часу: і розповіді глядачів, і гра акторів, музикантів, інших творців, і реакції ведучого та всіх присутніх є великою мірою непередбачуваними, спонтанними. У плейбек-театрі використовуються також партиципативні (напр., вихід глядача на сцену) та імерсивні (напр., прохання до зали поділитися історією один з одним) театральні-акціоністські елементи [69, с. 37].

Плейбек-театр часто використовується як інструмент соціальних змін на рівні малих та середніх, закритих та відкритих, однорідних та неоднорідних груп. Комплексний соціально-психологічний ефект, який відчуває на собі група, пояснюється концептом «нарративної ретикуляції», запропонованим автором ідеї і засновником плейбек-театру Джонатаном Фоксом у 2013 році [72, с. 27].

Плейбек-театр виник у м. Нью-Палц (США) у 1975 році, на сьогодні існує в тому чи іншому вигляді у понад 75-ти країнах світу. В Україні існує з 2001 року. [79].

У самодостатньому вигляді плейбек-театр «офіційно» визначають як «оригінальну форму імпровізаційного театру, у якому аудиторія чи члени групи розповідають історії зі свого життя та споглядають їх сценічне втілення безпосередньо на місці». Тобто в професійному, відшліфованому 40-річним міжнародним досвідом визначенні немає жодного натяку на терапевтичність цього методу. Звичайно, це визначення досить описове, формальне, але воно однозначно позиціонує плейбек-театр у полі саме театру, тобто мистецтва інсценування життя. [79].

Цікаво, що на перших етапах знайомства з плейбек-театром у пострадянському середовищі його хоча й описували як «живе поєднання психотерапії й театрального мистецтва», але все одно при цьому називали «видом психодрами», «напрямок розвитку психодрами» [53, с. 62], «неспрямованою психотерапією» [28, с. 30], психотерапевтичним театром тощо. Можливо, саме тому автор ідеї плейбек-театру та його засновник Джонатан Фокс назвав її «Плейбек-театр – чи це психотерапія?». Дж. Фокс, однозначно заперечуючи проти кваліфікації плейбек-театру як психотерапії [58, с. 9], наводить аргументи, які можна резюмувати таким чином:

- плейбек-театр не має медичної моделі зцілення, він у неї ніяк не вписується і навіть не ставить собі це за мету, працюючи не з «проблемами», а з «історіями» людей;

- плейбек-театр позбавлений притаманної психотерапії приватності: хоча це дійство й інтимне, але водночас і публічне;
- баланс «влади» у плейбек-театрі специфічний – наприклад, актори тут більш уразливі, ніж психотерапевт;
- більшість зовнішніх кондицій суттєво відрізняються від психотерапевтичних: величина та відкритість приміщення, тривалість, гучність та обсяг невербаліки [57, с. 7; 58, с. 9–10; 69, с. 23–24].

Цілком погоджуючись із наведеними аргументами, зазначимо, що плейбек-театр і справді не підпадає під визначення психотерапії. Коли йдеться про мету плейбек-театру під кутом зору його ролі для особистості оповідача, то його позиція зовні схожа з позицією пацієнта/клієнта в психотерапії. А проте мета роботи в плейбек-театрі не збігається з предметною метою психотерапії навіть у найширшому її розумінні – «лікування або подолання страждання і/або розширення ідентичності та самореалізації» [40, с. 22]. Утім, частково можна погодитись з подібністю в другій частині окресленої мети психотерапії, оскільки плейбек-театр так чи інакше працює з ідентичністю та самореалізацією особистості. Але вплив на ідентичність спрямований не лише в бік її «розширення», а радше в бік окреслення-формування чи, навпаки, розмивання – «ретикуляції» [57, с. 12; 69, с. 37] наративної ідентичності. А над «самореалізацією» оповідач не лише працює, усвідомлюючи її, – він просто перебуває в цьому процесі, оскільки саме таке ставлення до оповіді передбачається в плейбек-театрі – як до співавтора того, що відбуватиметься на сцені, тобто людини, яка через необхідність дійства реалізується саме тут, змістовно розкриваючи себе, і цей зміст не просто сприймається, а реально використовується в подальших діях плейбек-акторів.

Якщо ми говоримо про плейбек-театр не як про соціальну психотерапію, а як про іншу практику, яка має більш широкі межі [57, с. 11; 69, с. 32], то не можемо не згадати і про досягнення плейбек-театром діагностичної, терапевтичної, корекційної мети. Так, плейбек називають театром «широкотерапевтичним» [57, с. 10], «з дієвою цілющию» [48, с. 109], таким, що має «психотерапевтичний, соціально спрямований ефект» [28, с. 30] та «психотерапевтичний потенціал» [14, с. 91]. Тобто вихід плейбек-театру за межі

терапевтичних практик зовсім не означає, що він не справляє цілющого впливу на особистість, схожого на той, що має місце на сеансах психотерапії.

Наприклад, плейбек-театр як він є, тобто як практика імпровізації реальних особистих життєвих історій глядачів, часто-густо використовується з метою та у форматі соціальної роботи – перформанси проводять у гарячих точках, після стихійного лиха, у місцях проживання вимушених переселенців тощо. Працюючи з людьми, що переживають наслідки травматичних подій, зазначають, що плейбек-театр не має бути терапією, але може бути «способом зцілення» [72, с. 27], говорять про різноманітні сфери застосування цілющих можливостей плейбек-театру [48, с. 113] та ін.

Отже, плейбек-театр як організаційна форма сучасного мистецтва, має неабиякий соціально-терапевтичний потенціал, психологічні, діагностичні, корекційні ефекти, звертаючи увагу на особистість оповідача – людини, яка «вийшла» розповісти свою історію на публіку [73].

Плейбек-театр – це новітня для українського культурного простору форма самовираження та розвитку особистості – її думок, почуттів, соціальної ситуації. Плейбек-театр поєднує, з одного боку, традиції фольклорного театрального дійства з його яскравістю, емоційністю, небуденністю серед буденності та, з іншого боку, певні діагностичні, терапевтичні, корекційні практики, що дають змогу долати соціальні проблеми та прискорювати особистісне зростання.

Зовні плейбек-театр схожий на психодраму та драматерапію, але між ними є певні відмінності. Так, на відміну від психодрами, у плейбек-театрі аудиторія чітко й однозначно поділена на два простори – простір глядача і простір сценічний. А на відміну від драматерапії плейбек-театр працює лише з історіями, сюжетами, які з'являються «тут і тепер». І головне – у варіантах терапевтичних практик протагоніст (людина, ситуація якої отримує увагу учасників) переважно бере участь у дійстві, що розігрується, а у плейбек-театрі – виконує роль автора сценарію, драматурга і, після цього, роль глядача, уважного спостерігача, але по той бік сцени. [44, с. 21].

Вистава плейбек-театру також не зовсім схожа на виставу традиційного театру. Так, оскільки плейбек-театр по суті інтерактивний,

необхідною є роль ведучого вистави, який знаходиться посередині між глядацьким залом і сценою [40, с. 21]. Функції ведучого полягають в організації самої вистави, а саме – у стимулюванні глядачів до розповіді історій, в «обробці» історій – ставленні акцентів та додаткових запитань та обранні техніки, яку використовуватимуть актори для її інсценізації. Техніка дає змогу сконцентрувати увагу на змісті, але не переробляючи останній, а лише додаючи нових точок зору, можливостей для нових інтерпретацій. [45, с. 27].

В чому ж терапевтичне значення плейбек-театру для глядачів? (Тут ми свідомо залишаємо поза увагою психологічні механізми, що працюють у роботі акторів, а також аналіз естетичної сторони вистави) [66].

По-перше, у **«присвоєнні» власного досвіду**, що відбувається вже під час розповіді своєї історії і сприяє становленню та розвитку особистісної ідентичності.

По-друге, у **«повторному»**, дещо **іншому сприйнятті власної ситуації чи переживання**, що дає потужну можливість їх переосмислення. Слід зазначити, що у плейбек-театрі актори намагаються відобразити внутрішній світ оповідача максимально точно, не створюючи інтерпретацій та оцінок, а лише надаючи йому «матеріальності» та підсилюючи до рівня сценічної дії. Тут немає «хепі-ендів», а лише, так би мовити, правда життя у «розгорнутому» вигляді. А вже протагоніст на свій розсуд може продовжувати логіку власної історії.

І, по-третє, у традиційному **відреагуванні почуттів**, що спирається на відомий ще з часів давньогрецького театру феномен катарсису, але ще підсилений «живістю», актуальністю сюжету дії. [46, с. 50].

Отже, плейбек-театр – це можливість втілити у життя, відкрити для інших свій внутрішній світ, при чому відкрити красиво.

І декілька слів стосовно організації плейбек-театру. Як і у будь-якій терапевтичній роботі чи у соціально-психологічному тренінгу, ситуація «повного занурення» при організації плейбек-трупі є винятково позитивною. Мається на увазі тимчасове відсторонення учасників від буденного життя, проблем, турбот, коли вони можуть переосмислити власні поведінкові позиції, сконцентруватися на іншому, часто незвичному світі взаємодії та почуттів. Цей ефект підсилює природне середовище, коли особистість може більш повно

сприймати «подих» вітру, енергію сонця, загадковий «шепіт» лісу і по-новому відчувати у собі сили природних стихій. [46, с. 51].

Оскільки плейбек-театр – це практика більше спільна, ніж індивідуально-орієнтована, то саме під час репетицій складається можливість сформувати команду однодумців, які відчувають один одного майже без слів. Без цього неможливий плейбек-театр. Дуже цікаво відбувається становлення нової команди, коли учасники ще не мають сформованих взаємоставлень, а розпочинають нову життєву історію у новому дружньому мікросоціумі, маючи можливість бути таким, яким хочеться. [65].

Плейбек-театр не ставить собі за мету терапевтичний ефект для акторів, а їх будь-які індивідуальні відмінності можуть бути цікавим внеском до спільної сценічної дії. Хоча і не можна заперечити, що під час репетицій учасник обов'язково розширює межі самоусвідомлення та розвиває певні особистісні якості. [42, с. 90].

Актуальні емоції не завжди зрозумілі навіть тим, хто на них добре знається. І власні емоції буває важко ідентифікувати та знайти, що з ними робити. Без такого усвідомлення емоції залишаються ніби «покинутими», не почутими, тобто не інтегрованими в особистісний життєвий світ [56, с. 87]. Технологія плейбек-театру, як і більшості соціально-психологічних практик, надає можливості працювати з емоціями. Окрема людина проговорює свої емоції чи почуття у спільне поле, після чого актори їх втілюють у нескладних театральних формах. Така загальна рамка є нібито простою і здається нібито неповною, тому, до речі, у багатьох плейбек-практиках виникає спокуса з емоціями щось робити. І справді, ну, розказали емоцію, ну, покажемо її – і що? Це ж просто віддзеркалення, повторювання чи ба пародія на реальну людину?! [47, с. 59].

Потрібно щось додати: чи показати нові грані цієї емоції – щоб людина замислилась; чи віднайти нові виходи з ситуації – щоб людина вийшла з проблемного кола; чи надати оцінки з позитивної сторони, рефреймувати – щоб людина побачила ресурс; чи проявити емпатію – щоб людина відчула, що ми їй співпереживаємо. Ось, мабуть, і всі основні хибні інтенції, властиві практикам, які не розуміють механізмів дії плейбек-театру. [47, с. 60].

Плейбек-театр за його чистим задумом робить інші речі, він лише відтворює те, що розповідає людина, без комунікації з нею.

І що меншою буде кількість точок зору на історію, тим більшою буде сила мистецтва. Саме по собі створення художніх образів – давно визнаний ефективний засіб реабілітації мистецтвом [52, с. 136], тому творчість акторів у театралізації наративу стає арт-терапевтичним процесом і для них. Але слід не забувати, що у плейбек-театрі кожен із акторів є дублером оповідача у створенні альтернативного буття, тому що більшість форм плейбек-театру вимагають грати від першої особи, тоді як у історій «в ролях» головна функція належить акторові, який дублює головного героя оповіді. [47, с. 60].

Серед терапевтичних складових плейбек-театру Дж. Фокс виокремлює такі: формування ідентичності, діалог та примирення, відновлення та моральне уявлення [57, с. 10–11]. Дж. Салас наголошує на таких більш індивідуальних цілющих ефектах, як:

- «спокутне переживання» – катарсис через щире розкриття себе;
- визначення почуття ідентичності – пошук свого місця в цьому світі та меж свого світу;
- вплив самої атмосфери – вільної, дружньої, натхненної тощо;
- естетичне втілення історії – відгук членів плейбек-команди з їхньою чутливістю та оформлення її в театральний епізод [48, с. 109–110].

Є. Загряжська та І. Лобанов звертають увагу на такі психотерапевтичні ефекти, як подолання, опанування, відчуження, позиціонування, прийняття долі, прийняття себе, співвідносячи їх зі стратегією роботи психотерапевта, діагнозом клієнта та жанром гри [14, с. 105]. Л. Литвиненко акцентує на розрядці накопичених емоцій, редукції тривоги, завершенні гештальту та катарсисі, зазначаючи при цьому, що те, що відбувається, можна описувати за допомогою різних термінів [28, с. 30].

Ще один вид інтерактивної арт-терапевтичної методики соціально-психологічного театру – документальний театр.

Документальний театр або вербатім (від лат. *verbatim*) – це вид театральної вистави, що набув популярності на рубежі ХХ–ХХІ століть.

Автором явища та поняття «документальний театр» є Ервін Піскатор. Разом із Бертольтом Брехтом у 20-ті роки ХХ століття вони

заклали основи епічного театру. У 1929 році Ервін Піскатор написав революційну статтю «Документальний театр». У ній автор уперше в історії виклав своє теоретичне бачення документального театру та документального мистецтва загалом. Він вважав документальний театр реакцією на традиційний театр (як вид розваг), який нерідко сприймали як елемент буржуазного суспільства [54, с. 205].

У 60-ті роки ХХ століття зріс вплив ЗМІ на свідомість громадян, збільшилася кількість повідомлень про політичне й соціальне життя. Відповідно у глядачів активізувався інтерес до документального театру, який подібно до мас-медіа почав аналізувати, розбирати та віддзеркалювати події сьогодення. [73].

Сьогодні документальний театр знаходиться на межі мистецтва та соціальних проєктів. Завдяки таким виставам можна порушити актуальні теми, доторкнутися до найболючіших точок суспільства. [74].

У 1960 році Петер Вайс розробив теорію документального театру. Він вважав, що його принципова відмінність – уявлення про можливість змінити об'єктивну реальність. Для нього документ – це повна протилежність абсурду в мистецтві. Драматургічною основою документальних п'єс стають «протоколи, акти, листи, статистичні таблиці, біржові зведення, заключні звіти банків та промислових компаній, постанови уряду, звернення, інтерв'ю, висловлювання відомих особистостей, газетні та радіорепортажі, фотографії, документальні фільми та інші свідоцтва сучасності». [71].

Документальний театр є дуже близьким до сучасного літературного жанру нон-фікшн (документальна література). Цей специфічний жанр поєднує в собі стилістику театрального мистецтва та злободенного соціального аналізу. Вербатім-вистави складаються з монологів або діалогів звичайних людей. Для них характерна побудова сюжетних ліній винятково на реальних подіях із додаванням художньої вигадки письменника або режисера. Основою є справжні інтерв'ю, у яких відображено реальні події та долі людей. [5, с. 43].

У виставі документального театру інформація, зафіксована на матеріальних носіях (протоколи, інтерв'ю, аудіо та відеозаписи тощо), оживає. Використані документи набувають функції так званих «культурних документів» й оживають завдяки театральному мис-

тецтву. За допомогою них закріплюють та передають наступному поколінню наявні сьогодні культурні цінності, традиції й етичні норми. [70].

У нашому науковому дослідженні ми окреслили особливості та специфіку використання основних інтерактивних театральних методик в роботі соціального працівника / соціального педагога, психолога. Можемо узагальнити, що не лише глядачі, а й самі учасники інтерактивної арт-терапевтичної театральної методики соціально-психологічного театру в усіх його видах накопичують та діляться емоційними реакціями з приводу пережитого досвіду участі в спектаклі (незалежно, чи вони самі актори, чи організатори, чи глядачі). Усвідомлення своїх емоцій сприяє розвитку емоційного інтелекту. Завдання організатора, керівника інтерактивної театральної методики – допомогти усвідомити, які власні дії (та дії інших учасників) спровокували саме такі емоційні реакції. Окрім того, важливо пов'язати набутий досвід із реальними життєвими ситуаціями, соціальними проблемами. І тоді є шанс застосування набутого досвіду в подальших життєвих ситуаціях та інших соціальних контекстах за планом, який створено й запропоновано під час реалізації інтерактивної театральної методики.

Використання інтерактивних методик організації соціально-психологічного театру, усіх його видів та форм організації з клієнтами соціальної роботи є однією з небагатьох форм діагностичної, профілактично-корекційної, терапевтичної роботи соціального працівника, соціального педагога, психолога, яка вимагає фізичної й особистісної присутності на виставі, активізує стан «тут і тепер», пробуджує емоційні переживання, а тому може виступати одним із небагатьох чинників соціальної психопрофілактики та формування психологічного й соціального здоров'я особистості. Головною особливістю вистави соціально-психологічного театру є те, що вона – це наслідок систематичної профілактичної, корекційно-розвивальної роботи з учасниками-акторами як до, так і після вистави, та завершується взаємодією з глядачами, які включаються в активне обговорення або навіть у створення власного варіанту розвитку сюжету.

Результатом роботи соціально-психологічного театру є поступова підготовка вихованця до дорослого життя або ж корекція

набутих уявлень та життєвих позицій, формування соціально-психологічної зрілості, а саме: клієнт соціальної роботи здатний до самокорекції, роботи над собою і до самостійного вибору; формується гуманістична спрямованість і позитивність відчуття життя особистості, здатність ставити мету і досягати її; будувати конструктивні стосунки з оточуючими, потреба працювати над собою і розвивати власний потенціал. [13, с. 47].

Загальні висновки

Отже, соціально-психологічний театр (в усіх його видах та формах) – результат досвіду і трансформації соціальної проблеми на рівні групи – тобто та яскрава картинка, яка зрештою стає доступною глядачам. Це не постановочний ефект, а продукт, створений завдяки пережитим і висловленим почуттям, думкам та ідеям дітей та їх керівника у процесі соціально-психологічної та педагогічної групової корекції. Рефлексійного впливу зазнають усі учасники соціально-психологічного театру: як самі учасники-актори, трансформуючи соціальну проблему, намагаючись її інсценізувати так, як вони це розуміють; так і учасники-глядачі, які є співучасниками дійства, залученими до розуміння та прагнення вирішити поставлену проблему. Завдяки рефлексії, яка супроводжує театральну гру, її учасник отримує ефективні інструменти власної корекції особистих поведінкових стереотипів. Зазначимо, що розуміння застосування соціально-психологічного театру передбачає застосування різних його форм організації та дії, як наприклад: власне соціально-психологічний театр, форум-театр, плейбек-театр, документальний театр тощо.

У результаті нашого дослідження вдалося довести, що **соціально-психологічний театр** є прогресивною, інноваційною інтерактивною методикою фахівців соціальної роботи, яка несе у собі діагностичний, корекційний, консультативний, прогностичний, профілактичний характер.

Ґрунтовний теоретичний аналіз особливостей застосування однієї із прогресивних інноваційних технологій – інтерактивного соціально-психологічного театру в усіх його проявах та видах та власний апробаційний досвід застосування зазначеної вище технології в роботі соціального працівника дали змогу визначити соціально-психоло-

гічний театр як систему особистісного соціально-педагогічного, психологічного навчання, в якій виникають і розігруються специфічні ситуації з життя, які не є випадковими і через які відбувається поживлення процесу соціалізації особистості.

Результатом роботи соціально-психологічного театру є набуття умінь і навичок безпечної поведінки та здатність до інформування (правове, медичне, соціальне, педагогічне, психологічне) клієнтів соціальної роботи, соціально незахищених верств населення, формування у них позитивного соціального досвіду; набуття людиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здатності брати на себе відповідальність за своє життя, шукати й актуалізувати власні ресурси; обговорення та спільний пошук способів вирішення соціальних проблем волонтерами та їх клієнтами.

Соціально-психологічний театр у всіх його видах та інтерпретаціях є потужним і гнучким комунікативним інструментом, за допомогою якого, з одного боку, можна навчити клієнтів соціальної роботи та оточуючих адекватно реагувати на конфліктну ситуацію і мінімізувати її наслідки, а з іншого боку, зробити суспільство більш людським та гуманним. Таким чином, соціально-психологічний театр має високу освітньо-виховну результативність – вплив на емоційний інтелект людини з одного боку та формуванням креативного підходу до вирішення соціальних і міжособистісних проблем з іншого.

Отже, інтерактивні театральні методики використання соціально-психологічного театру у всіх його видах та проявах – це методика здійснення діагностичної, корекційної, профілактичної роботи соціального працівника / соціального педагога / психолога через особистий досвід, через дію, а не через теорію. Використання цієї методики може бути вдалим доповненням традиційного підходу надання соціальної дорадчої допомоги через інструктування. Коли об'єкт навчання – суб'єктивний (до прикладу, вирішення різних соціальних конфліктів, етичні дилеми тощо), досліджувана нами методика дозволяє віднайти відповіді не лише на основі набутих знань, але й зі свого конкретного досвіду, діяти в контексті «тут і зараз», схарактеризувати явища своїм розумінням і сприйняттям. У процесі розвитку навичок вирішення конфліктів і у разі вирішення етичних дилем немає єдиної правильної моделі-рішення. Кожен

повинен знайти найбільш прийнятний для себе спосіб. Інтерактивна театральна методика використання соціально-психологічного театру та його видів дозволяє досягти цієї мети. Окрім того, окреслена методика згуртовує, створює дієву команду – це розширює можливості учасників, формує критичне мислення і сприяє трансформації, а відтак – і особистісному зростанню особистості.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О.В. Безпалько. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с.
2. Василюк Т.Г., Розмолодчикова І.В. Соціально-психологічний театр як інноваційна технологія соціальної роботи. // Інноваційна педагогіка. – 2021. – Випуск 3. – Т. 2. – С. 84–91.
3. Вольчева Галина. Форум-театр як засіб формування конструктивної поведінки підлітка у конфліктній ситуації. – Електронний ресурс. – Режим доступу: 220771-Текст статті-499513-1-10-20201224.pdf.
4. Гавриш О., Довгань Л., Крейдич І. Технології управління персоналом : монографія / О. Гавриш, Л. Довгань, І. Крейдич. – Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського». – 528 с.
5. Гендерний інтерактивний театр / Упоряд.: Я. Немая, Л. Колос, І. Конченкова. – Київ, 2007. – 176 с.
6. Герасимова О.І. Формування рефлексивних умінь студентів вищих педагогічних навчальних закладів в психолого-педагогічному аспекті / О.І. Герасимова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/4161/1/O.Gerasymova_VOU_10_FLMD_PL.pdf.
7. Герман О. Театр Переселенця: ніякої гри, лише щира розмова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://dt.ua/SOCIUM/TEATR/teatr-pereselencya-niyakoyi-gri-lishe-schira-rozmov-a.html>.
8. Головненко А. Театр соціального дослідження і терапії. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://teatre.com.ua/modern/eatr-sotsialnogodoslidzhennja-i-terapij/>.
9. Гулик І., Мацяк А. Глядач у театрі хоче бачити і чути відповіді на свої щоденні запитання. – Електронний ресурс.
10. Гук Л., Григорівна М., Доусет Д., Єделева О. Форум-театр: формула виходу з кризи / Л. Гук, М. Григорівна, Д. Доусет, О. Єделева. Київ : Школа Рівних можливостей, 2011. С. 7–14.
11. Досвід роботи практичного психолога ЗОШ І–ІІІ ст. № 12 Вареник С.В. (Корекція девіантної поведінки через соціально-психологічний театр «Маска»). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://pervomaisk->

- uo.at.ua/Psiholog_slujba/Dosvig_koleg/dosvid_roboti_praktichnogo_psihologa_zosh_12-psik.docx.
12. Жеребньова Л., Артеменко Т. Соціально-психологічний театр / Любов Жеребньова, Тетяна Артеменко – Київ : Шкільний світ, 2011. – 120 с.
 13. Заверико Н.В. Форми соціальної/соціально-педагогічної роботи / Н.В. Заверико // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання [за заг. ред. проф. І.Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 522 с.
 14. Загряжська О.А. Розвиток психотерапевтичного потенціалу Плейбек-театру: розуміння «надзадачі» історії та жанр гри / О.А. Загряжська, І. Лобанов / Журнал практичного психолога. – 2010. – № 3. – С. 91–118.
 15. Зайченко О., Кушнір Л. Роль інституцій культури та освіти у психосоціальної підтримці осіб з травмою війни // Збірник матеріалів, доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції «Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії». – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://dsum.edu.ua/upload/doc/konf_karitas.pdf.
 16. Клочан Ю.В. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки учнівської молоді: сутність, методи, форми / Ю.В. Клочан // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – № 11. – 2015. – 384 с.
 17. Козубенко Т. Створення та діяльність соціально-психологічного театру / Тетяна Козубенко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://tatyanakozubenko.blogspot.com/2011/06/blog-post_2664.html.
 18. Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери [монографія] / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисоконь, І. Розмолодчикова, І. Шимко; упор І. Лисоконь. Кривий Ріг : КДПУ, – 2022. – 182 с.
 19. Котляр А. Георг Жено: «Театр як спосіб лікування» / А. Котляр. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://dt.ua/personalities/georg-zheno-teatr-yak-sposib-likuvannya-_html.
 20. Куликов Л.В. Психологічна структура настрою. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://psih.pp.ua/09154_куликов_л_в_психологічна_структура_настрою_настрій_відображає_особливості_тілесного_психічного_душевного.html.
 21. Крисюк Г. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді. // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Сковороди НАПНУ. Київ. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12519/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%20.

22. Куева Давіла Луїс Сократес. Формування рефлексивної компетентності в майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки / Куева Давіла Луїс Сократес. – Дис. для здобуття ... канд. пед. н. (13.00.04 – теорія і методика професійної освіти). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.pdpu.edu.ua/doc/vr/kueva/dis.pdf>.
23. Лалак Н.В. Інтерактивна модель навчання студентів: проблеми та перспективи / Н.В. Лалак // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2011. – Вип. 20. – С. 69–70.
24. Левчук І.Б. Рефлексійний вплив соціально-психологічного театру в профілактично-корекційній роботі соціального педагога / І.Б. Левчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Збірник наукових праць. Вип.17(70). – 2017. – С.114–118.
25. Левчук І.Б. Соціально-психологічний театр: рефлексія в діагностичній, профілактично-корекційній роботі соціального працівника / Ірина Богданівна Левчук // Лабіринти реальності: зб. наукових праць / За заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. – Монреаль: СРМ «ASF», 2018. – 137 с. – С. 53–59.
26. Левчук Ірина. Соціально-психологічний театр у профілактично-корекційній роботі соціального працівника [Reflexive influence of socio-psychological theatre in preventative-correctional work of social worker] / Ірина Левчук. – Social Work and Education. – Т. : Vector, 2019. – Vol. 6, N4. – 104 p. – P. 372–382.
27. Левчук Ірина. Форум-театр як одна із інноваційних арт-терапевтичних методик в соціальній роботі / Ірина Левчук // Соціальна робота: виклики сьогодення : Збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О.В. Сороки, С.М. Калаур, Г.В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. – 386 с. – С. 92–97.
28. Литвиненко Л.І. Плейбек-театр – театр или психотерапія? / Л. І. Литвиненко // Психодрама і сучасна психотерапія. – 2012. – № 1–2. – С. 22–31.
29. Луцик І.Г. Дидактичні умови інтерактивного навчання предметів суспільно-гуманітарного циклу в педагогічних коледжах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання / І.Г. Луцик. – Кривий Ріг, 2011. – 20 с.
30. Овчаренко Р., Носачова Ю. Театротерапія як засіб психосоціальної підтримки внутрішньопереміщених осіб в Україні // Збірник матеріалів, доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції «Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії». – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://dsum.edu.ua/upload/doc/konf_karitas.pdf.

31. Павловська М. Драматичне виховання: теорія і практика. – Прага : Transition, 2016. – 37 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/05/amocz_dramatycznych-vychovannya_ukraine_2016.pdf.
32. Пані П. Словник театру / П. Пані. – Львів, 2006. – 640 с.
33. Пелех Ю.В., Матвійчук А.В. «Intelekt wartościowy» w zrozumieniu i rozwiązywaniu współczesnych problemów społecznych. // Тези Міжнародної наукової конференції «Na Pograniczach Kultur i Narodów» (Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku, Sanok, 16–18 września 2021 roku).
34. Пелех Ю.В. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці : монографія / Ю.В. Пелех, Д. Кукла. – Рівне : Волинські обереги, 2019. – 184 с.
35. Пелех Ю., Матвійчук А., Білоус Т. Ціннісний інтелект людини в осмисленні і вирішенні сучасних соціальних проблем. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 2 (106). С. 77–83.
36. Пишко А.Л. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства / А.Л. Пишко. – Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257.
37. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – К., 2007. – 142 с.
38. Полякова О. Театральні технології як засіб професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів / О. Полякова. – Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1 (14). – С. 81–82.
39. Пюра О.С. Особливості застосування технології вуличного соціального театру у мобільній соціальній роботі / О.С. Пюра. – Електронний ресурс. – Режим доступу: 33.pdf (molodyvcheny.in.ua).
40. Савінов В.В. Атмосфера плейбек-театру: від глядача до автора / Савінов В.В. // Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: обсерваторія душі: матер. V всеукр.наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Мелітополь, 25–27 травня 2012) / упоряд. О. Т. Плетка. – К., Мелітополь: Золоті ворота, 2012. – 58 с. – С. 21–24.
41. Савінов В.В. Відновлювальні ефекти плейбек-театру для людей, що переживають наслідки травматичних подій / В.В. Савінов // Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій: методичні рекомендації / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології ; за наук. ред. Т.М. Титаренко. – Кривийницький: Імекс-ЛТД, 2017. – 80 с. – С. 41–46.

42. Савінов В.В. Концепт «нарративної ретикуляції» як соціально-психологічного ефекту плейбек-театру / Савінов Володимир // Простір арт-терапії: можливості інтеграції: матер. XIV Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23–25 лютого 2017 р.) / [за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. – К. : Золоті ворота, 2017. – 164 с. – С. 89–94.
43. Савінов В.В. Особливості використання плейбек-театру в роботі з внутрішньопереміщеними особами / Савінов Володимир Вікторович // Робота з травмами війни. Український досвід: матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28–31 березня 2018 р.) / [за наук. ред. Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, В.В. Савінова та ін.]. – К. : Золоті ворота, 2018. – 170 с. – С. 96–101.
44. Савінов В.В. Плейбек-театр як соціально-психологічна практика, мистецтво та соціальний продукт: можливості й застереження : стенограма круглого столу [Електронний ресурс] / В.В. Савінов, О.Л. Вознесенська, В.А. Климчук та ін. – К. : ЕБ НАПН України, 2013. – 37 с.
45. 39. Савінов В.В. Плейбек-театр як технологія відновлення особистості, що переживає наслідки травматизації / В.В. Савінов // Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний / [Т.М. Титаренко, М.С. Дворник, В.О. Климчук та ін.] ; за наук. ред. Т.М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. – 220 с. – С. 182–190.
46. Савінов В.В. Психологічний театр імпровізації Playback / Савінов Володимир // Простір арт-терапії: хаос, структура, стихія : матер. VI міждисциплін. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, Київський міський Будинок вчителя, ІСПП АПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова, 26–28 лютого 2009 р.) / за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.А. Бреусенка-Кузнецова, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар. – К. : Міленіум, 2009. – 132 с. – С. 50–51.
47. Савінов В.В. Робота плейбек-театру з емоціями: нюанси співпраці з оповідачем / Володимир Савінов // Простір арт-терапії: палітра почуттів: матер. XIII Міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 лютого 2016). – К. : Золоті ворота, 2016. – С. 59–62.
48. Салас Джо. Граємо в реальне життя в Плейбек-театрі / Джо Салас; пер. з англ. М.Ю. Кривченко. –М.: Когито-Центр, 2009. – 160 с.
49. Семігіна Т. Сучасна соціальна робота / Т. Семігіна. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
50. Сергієнко І. Методика соціально-психологічних театрів / І. Сергієнко. – Черкаси : Escape, – 2002. – 54 с.

51. Сергієнко І. Формування засобами інтерактивного психологічного театру здатності суб'єкта до діалогічної взаємодії. Вища освіта України, 2008. – Т. II (9). – С. 538–546.
52. Сидорова Т.Г. Місце творчості художників-модерністів кінця XIX – початку XX ст. в реабілітації мистецтвом душевнохворих пацієнтів львівської обласної психіатричної лікарні / Тетяна Сидорова // Форум психіатрії та психотерапії : наук.-практ. журн. / Українська спілка психотерапевтів ; [відп. наук. ред. О.О. Фільц]. – Львів : Простір М, 2012. – Т. 7. – 164 с. – С. 136–140.
53. Славянова Н.М. Фестиваль театрів спонтанності в Будапешті / Н.М. Славянова // Психодрама і сучасна психотерапія. – 2002. – № 1. – С. 62–63.
54. Соціально-психологічний театр як інтерактивна інноваційна методика роботи з вразливими сім'ями. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна робота і сучасність: теорія і практика професійного і особистісного розвитку соціального працівника» (18 грудня 2020 р. м. Київ). – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. С. 205–208.
55. Танцюра Л.О. Соціально-психологічний театр як засіб формування ціннісних орієнтацій молоді, утвердження здорового способу життя / Ліна Олександрівна Танцюра. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/osvitasmila/ss-15531606>.
56. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності : [наук. моногр.] / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
57. Фокс Дж. Плейбек-театр / Дж. Фокс // Журнал практичного психолога. – 2013. – № 5. – С. 5–13. – (Спец. вип.: Плейбек Театр у сфері практичної психології).
58. Фокс Дж. Плейбек-театр – чи це психотерапія? / Дж.Фокс // Психодрама и сучасна психотерапія. – 2012. – № 1–2. – С. 6–21.
59. Форум-театр / Міжнародна школа рівних можливостей. – Електронний ресурс. – Режим доступу: Форум-театр (gender-ua.org).
60. Форум-театр: формула виходу з кризи: [навчально-методичний посіб.] / Л. Гук, М. Григорівна, Д. Доусет, О. Єделева та ін. – К.: Школа Рівних можливостей, 2007. – 68 с.
61. Шахрай В. Театральне мистецтво як профілактико-терапевтичний засіб у соціально-педагогічній роботі з підлітками / В. Шахрай. Педагогічні науки. – 2011. – № 58. – С. 94.
62. Шимко І., Талаш І. Соціалізація особистості: навч.-метод. посіб. / І. Шимко, Талаш І. Кривий Ріг, 2018. Ч. 1. 228 с.
63. Щубелка Н.В., Бездень В.М., Вольчева Г.А. Інтерактивні освітні технології в умовах позашкільної освіти із досвіду роботи Українського дитячого центру «Молода гвардія» : методичний посібник. – Одеса, 2014. – 114 с.

64. Alfi, Y. (1998) *Community Theater*. Jerusalem: Domino Press. (In Hebrew). [Electronic resource] // *Community Theatre as a Means of Empowerment in Social Work: A Case Study of Women's Community Theatre - Amnon Boehm, Esther Boehm, 2003* (sagepub.com).
65. Aston, E. (1995) *An Introduction to Feminism and Theater*. London: Routledge [Electronic resource] // *Community Theatre | Global Perspectives | Eugene van Erven | Taylor & (taylorfrancis.com)*.
66. Erven, E. V. (2001) *Community Theatre: Global Perspectives*. London: [Electronic resource] // *Community Theatre | Global Perspectives | Eugene van Erven | Taylor & (taylorfrancis.com)*.
67. Case, S. E. (1998) *Feminism and Theater*. New York: Methuen / [Electronic resource] // *Feminism and Theatre - Sue-Ellen Case - Google книги*.
68. Cocks, D., Newman, H. and Salmon-Rue, J. (1993) *From the Ground Up: Grassroots Theater in Historical and Contemporary Perspective*. Ithaca, NY: Cornell University [Electronic resource] // *Community Theatre | Global Perspectives | Eugene van Erven | Taylor & (taylorfrancis.com)*.
69. Fox J. (2015). *Beyond Theatre: A playback theatre memoir / Jonathan Fox. – N.Y. : Tusitala Publishing, 2015. – 168 p.*
70. Gard, R. (1999) *Grassroots Theatre*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press [Electronic resource] // *UW Press - : Grassroots Theater: A Search for Regional Arts in America, Robert Gar, WITH A FOREWORD BY DAVID H. STEVENS AND A NEW INTRODUCTION BY MARYO GARD EWELL (wisc.edu)*.
71. Kolb D. A. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development* [Electronic resource] / D. A. Kolb. – Way of access : http://edu.mnhn.fr/pluginfile.php/22347/mod_resource/content/0/EDTS%20experiential%20learning%20kolb.pdf.
72. Mc Isaac P. (2013) *Playback Theatre and Trauma: an evolving approach / Paul Mc Isaac // Interplay. – 2013. – № 12. – P. 27–28.*
73. Miller, L. (1979). *Creativity and Identity: Social Drama and Social Action* [Electronic resource] // Miller, L. (1979) 'Creativity and Identity: Social Drama and Social Action' – *Пошук Google*.
74. Mulenga, L. C. (1993) *Community Based Theater Group in Zambia*. Zambia: Institute for African Studies, University of Zambia [Electronic resource] // *Community Theatre as a Means of Empowerment in Social Work: A Case Study of Women's Community Theatre - Amnon Boehm, Esther Boehm, 2003* (sagepub.com).
75. Mykhalchuk Nataliia, Pelekh Yurii. *The empirical research of the professional reliability of 550 doctors during the COVID-19 pandemic in Ukraine / Nataliia*

- Mykhalchuk, Yurii Pelekh, Yevhen Kharchenko, Eduard Ivashkevych, Ernest Ivashkevych, Lyudmyla Prymachok, Nataliia Hupavtseva, Walery Zukow // *Balneo Research Journal*. – 2020. – 11(3). – P. 393–404.
76. Pelekh, Y. (2021). Value intelligence: philosophical and mehtological perspectives in pedagogical practice // *European potential for the development of pedagogical and psychological science: Collective monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. 436 p. Pp. 331–367.
77. Pelekh Y. Urgent issues and modern challenges of higher education / Y. Pelekh // *Problems of education in the 21st century*. – 2020. – Vol. 78, No 5. – P. 671–673.
78. Plastow, J. (1998) 'Uses and Abuses of Theatre for Development: Political Struggle and Development Theatre in the Ethiopia–Eritrea War', in K. Salhi (ed.) *African Theatre for Development*, pp. 97–115. London: Cromwell Press.
79. Playback Theatre [Electronic resource] // Playback Centre. About us. – Access mode: <http://www.playbackcentre.org/about-playback-theatre/playback-theatre-its-uses/>.
80. Shevtsiv Z., Pelekh Y., Filonenko M., Grygus I., & Zukow W. .Development of Primary School Sports Trainers' Inclusive Competences in Two Physical Education Programs : Comparative Analysis / Z. Shevtsiv, Y. Pelekh, M. Filonenko, I. Grygus, & W. Zukow // *International Journal of Applied Exercise Physiology*. – 2020. – 9(1). – P. 166–178. (Retrieved from <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/693>).

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

*Технічний редактор
Віталій Власюк*

Підписано до друку 25.12.2023 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк офсет.

Ум. друк. арк. 24,83. Наклад 100 пр. Зам. 112.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".